

SIYUM HASHAS
תנו כבוד לתורה
&
LEARN THE FIRST DAF OF SHAS
ותנו לראשה עטרה

IN MEMORY OF RABBI MEIR ZLOTOWITZ zt"l

PRESENTED AT THE LARGEST DAF YOMI SHIUR IN HISTORY

10:00 - Siyum Hashas by Ira Zlotowitz in memory of his father
Kaddish by HaRav Nosson Scherman Shlita, General Editor of ArtScroll

10:10 - Daf Yomi Shiur on ב' ברכות דף ב' given by Sruly Bornstein,
followed by Divrei Bracha by HaRav Moshe Yosef Scheinerman Shlita,
Mara D'Asra of Kollel Bnei Yeshivos

FOUNDING CO HOSTS

מאימתי פרק ראשון ברכות

ב.

עין משפט
נר מצוה

[illegible]

רב נסים גאון

[illegible][illegible]

ועוד דאזא קריאה שמע אנטה
למטה אינא אלף צביצל המויק
דאזאם צמוק (ד. ט.) ואס תלמי
כנס הוה אלף ריץ. עוד קשה להו
פסקין כרבי יהושע בן לוי דאזא
תפלה באמצע מקום פ"י באמצע
שי קריאה שמוע בן קריאה שמע
שעריה שמוע ש"ן ערביה. (ד. ט.)
קיי"ל כר' יוחנן דאזא לקמן (ד. ט.)
אחיו בן העולם הנה ו' הסומום
גאולה בן ערביה תפלה. לכן פ'
ר"ת דלדוריה קריאה שמע ש"ן צי
הנכנס עיקר. ואס חאמר היך אל
קורין כל כך מצעוד יוס. ויש לומר
דקיימא לן כרבי יהודה דאזא צברי
תפלה השמר (ד. ט.) דומן תפלה
מנחה עד פלג המנחה דהיינו אח
שער שעות פחות רביע ומיד כשילכך
ומן המנחה מתחיל זמן ערביה. ואס
חאמר היך אנו מתפללין זמן מנחה
סמוך לתשעה ואפילו לאחרי
המנחה. יש לומר דקיימא לן כרבי
דאזא זמן תפלה המנחה עד הערב
ואמרין (ד. ט.) השתא לך
אחמר הלכתא לא כמר ולא כמר
דעבד מר עד ודעבד מר עד
מכל מקום קשה דהו' חזרי קוק
דמחין אדאשי שרי מנחה
אנו מתפללין ערביה מיד לאחרי פלג
המנחה כדמסי דקיימא לן שבעה
המנחה כלה מצור רבי יהודה ומי
הו' זמן ערביה וזמן התפלה
לא קיימא לן כרבי יהודה אלף כרבי
על כן אומר ר"י דודאי קריאה שמע
ב"ן צי הנכנס עיקר ואנו שמעפלה
ערביה מצעוד יוס. ויש פ'יה
תנאי דגמרא דאזא משעה
היום וגם משעה שני ארס
הלכס דהיינו סעודה ע"ש והיא היח
מצעוד יוס ואחאזת שעה ה' ו'
תפלה. וגם רמא (לקמן ה.) דר

ידיעה שמע של צית הכנסה היא עיקר
הם כמו שגם רגילין לומר אשרי החליל
שאין בדרך וגם ציור אלו לקרוא את
המציאות דקתני שחיות בריאה. א
לעולם א"כ קפיד אכל מילי א"כ סיפי
(המלל קט) ולא קא שפי יכא עיני
מזידים צדשה ומסוכנים מן המציאות
א"כ"ת את תינח חלד וינח צמח' המעיק
ענין בנאר אף למה שספרה צבר כר
דילמא

[illegible]

מא'מתי

וְיִרְדּוּן אֶת שְׁמֹעַ בַּעֲרִינִי. * מִשְׁעוֹ שֶׁהֵכֵנִי
וְרֵאשׁוֹנָה דְּבִירֵי ר' אֱלִיעֶזֶר. וְהַכְּמִים אוֹמְרִים
עַד חֲצוֹת. רַבִּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: עַד שִׁיעֻלָּה
נִמְנָד הַשְּׁחֵר. מַעֲשֵׂה וּבֹאוּ בְּנֵי אֲמִית
מִשְׁתַּחֲוִי אֲבוֹר לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמֵי אֲבוֹר
הֵם אִם לֹא עֲלֵה עֲמוּד הַשְּׁחֵר חִיבִין אֲתֵם
לְקִירוֹת וְלֹא זֶה בְּלִבָּד אֲמָרוּ אֵלָּא ^א כֹּל מֶה
שֶׁאֲמָרוּ חֲכָמִים עַד חֲצוֹת מִצּוֹתֵן עַד שִׁיעֻלָּה
נִמְנָד הַשְּׁחֵר. ^ב הַקָּטָר חֲלָכִים וְאֲבוֹרִים מִצּוֹתֵן
עַד שִׁיעֻלָּה עֲמוּד הַשְּׁחֵר. ^ג וְכֹל הַנֶּאֱכָלִים לְיוֹם
זֶה מִצּוֹתֵן עַד שִׁיעֻלָּה עֲמוּד הַשְּׁחֵר. א"כ
לִמֵּד אֲבוֹר חֲכָמִים עַד חֲצוֹת. * כִּי לְהִרְחִיק
זֶדֶם מִן הָעֵבֶרֶת: גַּמ' ^ד תָּנָא הֵיכָא קָאִי דִּקְתָּנִי
מֵאִימִית וְתוּ מֵאִי שָׁנָא ^ה דִּתְנִי בַּעֲרִית בְּרִישָׁא
וְתִנִּי דִּשְׁחִרִית בְּרִישָׁא תָּנָא אֶקְרָא קָאִי
דְּכִתְבִּי: ^ו בִּשְׁכַּבְךָ וּבִקְוֹמְךָ וְהִכִּי קְתָנִי וְזִמְן
לְקִירָא שְׁמֵעַ דְּשִׁכְבִּיהָ אֵימַת מִשְׁעוֹ שֶׁהֵכֵנִי
נִכְנְסִין לֵאכּוֹל בְּתִרּוּמָתָן וְאִי בָּעִית אִימָא לִיִּף
בְּחִירְתוֹ שֶׁל עוֹלָם דְּכִתְבִּי: וְהִי עֵרֶב וְהִי
בִּקְרִי יוֹם אֶחָד אִי הִכִּי סִיפָא דִּקְתָּנִי: ^ז בִּשְׁחֵר
מִבְּרַךְ שְׁתִּים לִפְנֵיהּ וְאַחַת לֵאחֲרֵיהּ וּבַעֲרֵב
מִבְּרַךְ שְׁתִּים לִפְנֵיהּ וְשְׁתִּים לֵאחֲרֵיהּ לִתְנִי
בַּעֲרִית בְּרִישָׁא. תָּנָא פִּתּוּ בַּעֲרִית וְהִדְרִי
תְּנִי בִּשְׁחִרִית עַד דְּקָאִי בִּשְׁחִרִית פְּרִישׁ מִלִּי
בִּשְׁחִרִית וְהִדְרִי פְּרִישׁ מִלִּי דַּעֲרִית: אֲמַר מִר
מִשְׁעוֹ שֶׁהֵכֵנִי נִכְנְסִים לֵאכּוֹל בְּתִרּוּמָתָן
וְכַדִּי כְּהֵנִים אֵימַת קָא אֲכָלִי תִרּוּמָה מִשְׁעַת
צֵאת הַכּוֹכָבִים. לִתְנִי מִשְׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים.
וְלֵתָא אֲנִי אִירְחִיהָ קִמְשֻׁמַּע לִן כְּהֵנִים אֵימַת
קָא אֲכָלִי בְּתִרּוּמָה מִשְׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים וְהָא
מִשְׁמַע לִן? דְּכִפְרָה לֹא מַעֲכָבָא כְּדִתְנִיא: ^ח וְבֹאוּ
כְּתוּ מִלֵּאכּוֹל בְּתִרּוּמָה וְאִין כְּפִרְתּוּ מַעֲכָבְתּוּ
נָא הַשֶּׁמֶשׁ בֵּיאת הַשֶּׁמֶשׁ וְהָאִי וְיִמְרָה מִרִי יוֹמָא
דִּילְמָא

מכל אותן הראיות משמע ד
רגילין לקרות ק"ש קודם חס
היה מי שקורא ק"ש על מטת
ב של בקר מחלה: **א**י הבי
א"א דסמיך אקרא דזרימיו
היו כנגד שבע ציזם הללחין
צצית הכנסת שלהם שהיו ע
קמ"ל דכפרה לא מעבבא.
דרגילות של משניות לאשמ

יש בו חזקוהו שאין מותר לאלו
 (שם"ב) א"ל חזק לך מן הדין
 להביא למקדש ודרוהו כשווי
 בדמי (ויקרא י"ז) וא"ל גלי
 ויורשתי ומצאתי שכל בנכאלי
 נשך. וזהו להתרועע עליו בדמי
 כי (בא) ואתה בל שער לך
 חזק מזה כי שאני שורו ודור סגא
 ונחלה לעשר כ"ל בתוכוהו כ"ל
 ששית ונתי (שם"ב) ונחלה
 ונתי (אחרון) ולי חזקתי ואמרינן
 תרומה משעשהו הכהנים ע"ה
 (ויחזיקו) ונתי (ויחזיקו) ונתי
 אמר צמח לוקח א"ל קח אמת
 כי א"ל קדש ונתי (שם) וא"ש
 כי (ויקרא כ"ב) וא"ש כי א"ל
 קדש ונתי אמר צמח לוקח
 א"ל ונתי אמר צמח לוקח

מַאִימָתִי קורין את שמע בערבין. משעה שהכהנים נכנסים
לְאֹכֵל בְּתַרְוֹמָתָם. כהנים שנטמאו וטבלו והעריצו
עַם לְאֹכֵל בְּתַרְוֹמָתָם: עד סוף האשמוּרָה הראשונה.
שְׁלֹשִׁים הַלֵּילָה כְּדַמְּפֵרֵשׁ בְּגָמ' (דף א.) ומשם ואילך עבר זמן דלא מקרי

[illegible]

השמש וטהר י' ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומו
מלאכול בתרומה. ⁽¹⁾ וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמ

[illegible][illegible][illegible]

(א) מגילה פרק ב' דף ק"ב
(ב) מילתא דרבי' כ' ב"ש
פסחים ס"ג מגילה כ'
(ג) [ע' חוס'] וזכרס י"ז
ד"ה להרחיק, (ד) [תענית
כ"ג], (ה) [ע' חוס'] לקמן
כ"ג. ר"ה הוא ותר' פסוק
ד"ה ורבי, (ו) לקמן
י"ה, (ז) כלס פ"ה עניס
פרק י"ח (ח) ת"כ פ'
אמר בימות דג, (ט) עין
גירסא הגאונים בספר
המאור, (י) [ע' חוס'] וזכר
כ"ה. ר"ה אמר וחס'
מנחות ז"ג. ר"ה הכל'.

הגהות הב"ח

(ח) גמ' דחני דערצי
צרישא :

גליון הש"ס

במתני' ברי' להרחיק.
 עי' חוס' פסחים ק"כ
 ע"צ ד"ה אמר רנא:
 בתוס' מברך כו' ברי'
 להמתין' להבדלה
 בו. עי' חוס' לקמן ד'
 ע"צ ד"ה דלרי' וחסין'
 כ"ו ע"צ ד"ה והלכמא'
 וזמניה' כיצ' ע"א חוס'
 מוה"י כיון: בהגהת
 מור"י: בזה אחר מל"ת
 הכפ'. וע"ע גיטין לד'
 ע"צ חוס' ד"ה אלמנה:

מורה אור השלם

(א) וְשִׁנַּנְתֶּם לְבָבְךָ
וּדְפַרְתָּ בֵּין בְּשִׁבְתְּךָ
בְּבֵיתְךָ וּבִלְכַתְּךָ בְּדֶרֶךְ
וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבִקְוֹמְךָ:
[דברים ו, ז]

(ב) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹדֶר
יּוֹם וַלְחֹשֶׁךְ קָרָא לַיְלָה
וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם
אֶחָד: (בראשית א, ה)

(ג) וַיֵּבֶא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ
וְאֶחָד יֵאָכֵל מִן
הַקֶּדְשִׁים כִּי לַחֲמוֹ
הוּא: (ויקרא כב, י)

ליקומי רש"י

עַד כּוֹף הָאֲשׁוּרִי
 הָרָאשׁוֹנִה. מִמֶּנּוּ
 הָיוּ הַלֵּלָה בְּנִמְנוֹתָי
 עֲזָרָה מִתְּחִלָּה וְכִּי
 לֵבִי וְחֶלֶק נִשְׁמָה לִּי
 לְרִאשׁוֹנֵי כָּל אֶחָד שֶׁנִּי
 לֵב לִּי חֲרָה לְעֵינַי כִּי
 עֲשִׂיתִי [וְיִקְרָא 1.]. שֶׁ
 תִּשְׁלִיחַ לִי לֵב דְּלִמְחָר
 בְּחִסָּה בְּרִיטָה (א. 1.)
 מִמֶּנּוּ הָיוּ הַלֵּלָה [וְיִקְרָא
 2.]. אֲשׁוּרִי. (אֲשִׁי)
 הַלֵּלָה [חֶלֶק] (חֶלֶק)
 שִׁלְיָה נִתְּנָה לִּי
 חֶלֶק מִי שֶׁנִּי
 וְנִתְּנוּ בְּחִסָּה
 [וְיִקְרָא 3.]. עַד כּוֹף
 הָאֲשׁוּרִי.

ופדעם כל הניחא תפס
 שנשטו היום אכל לא מעל
 ממנו לאחר שבע עמודה
 משאלע עד בקר יבא ליד
 להאי מה דחייבים וכו' וה
 ה"ה שבע גרסות הללו פ
 השמש ופדעם וכו'.

והאכילו חייב מלקות ואם
 יום טוב האחרון של פסח
 האחרון של פסח של רביעי
 ליו עז תחיה וזו תרומה וזו
 ששחרית עד כאן מצוה לאכ
 לא מליקין בן בתרומה ונתנ
 מדליקין בן את הגר מה ש
 שמתר לוסכו בטומאה שג
 והחומרות שישנן בה א
 ומתו ב"ש יחללוהו ותניא
 חשק שלמה על רנ"ג א

מסכת ברכות
TRACTATE BERACHOS

Chapter One

Mishnah There is a Biblical obligation to recite the *Shema* twice daily: once when we lie down at night and once when we arise in the morning, as the verse states: וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ, *when you lie down and when you arise* (Deuteronomy 6:7; see Chapter Introduction). This obligation is not tied, however, to the moment that the individual goes to sleep or gets up. Rather, it relates to the time when it is customary for people to engage in these activities, whether the individual in question does so or not.^[1] The following Mishnah delineates the time period in which the evening *Shema* may be said:^[2]

From when may we fulfill the obligation to recite^[3] the *Shema* in the evenings?
From the time that Kohanim who were *tamei* may enter to eat^[4] their *terumah*; i.e. at nightfall.^[5]
And one may recite the *Shema* until the end of the first watch; דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר – these are the words of R' Eliezer.^[6]
But the Sages say: It may be recited **until midnight.**
Rabban Gamliel says: עד שֶׁנֶּעֱלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר – It may be recited **until the light of dawn rises.**^[7]

The Mishnah recounts an incident:

It once happened that [Rabban Gamliel's] sons came home after midnight from a banquet.^[8]
They said to [Rabban Gamliel]: לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמַע – **We have not yet recited the *Shema*;** may we recite it now?
He said to them: אִם לֹא עָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר חֲזִיבִין אֲתֵם לִקְרוֹת – **If the light of dawn has not yet risen you are obligated to recite the *Shema*.**

NOTES

1. *Sifrei* (cited by *Rashi* to this verse) gives the Scriptural basis for this understanding of the requirement. This point will be elaborated further in the Mishnah and Gemara on 10b, 11a.

2. As noted in the introduction to this chapter, the *Shema* consists of three Scriptural passages. *Shaagas Aryeh* (§8 and §9) argues, however, that the disputes that follow in the Mishnah and Gemara concerning the earliest and latest times for *Shema* pertain specifically to the first two of these passages, not the third. This is because the obligation to recite the third passage does not derive from the verse וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ, *when you lie down and when you arise*, but from an entirely separate obligation to remember the Exodus each day and night (see Mishnah below, 12b). Thus, the times for its recital depend simply on night and day and not on the times of lying down and arising. See, however, the opinion of *Rabbeinu Yonah* cited at the end of note 5 below.

3. Literally: to read or call out. Though the word קוּרָא most commonly means *read*, this cannot be its meaning here, since there is no obligation to read the *Shema* from a scroll or book and one may recite it by heart (see *Orach Chaim* 49:1, *Tosafos*, *Temurah* 14b וְרַבִּי חֵלְדָּה שֶׁבְּכָתוּב). Thus, its meaning here is to “say out loud” (*Tiferes Yisrael* §1). [Indeed, *Shulchan Aruch* (*Orach Chaim* 61:26) cites a custom to say the *Shema* out loud.] Others suggest that in Mishnaic Hebrew the verb *to read* is used idiomatically for the recitation of anything that is written, whether it is actually read or recited by heart (*Tos. Anshei Shem* to the Mishnah, who cites a Mishnah in *Yoma* 68b as an example of this).

4. [The expression נִכְסֵין לְאֹכֹל, *enter to eat*, is not used uniquely for *terumah* but is a general idiom for returning home to eat (see Baraisos cited on 2b).]

5. *Terumah* is the portion of the crop of Eretz Yisrael that must be given to a Kohen. It may be eaten only by Kohanim who are *tahor*. A Kohen who becomes *tamei* is forbidden to eat *terumah* until he immerses himself in a *mikveh* on the designated day and then awaits nightfall (*Negaim* 14:3; *Yevamos* 74b), i.e. צֵאת הַכּוֹכָבִים, *when the stars come out*, as the Gemara will state below. [The Gemara will explain why the Mishnah gives the time for reciting the evening *Shema* in terms of when Kohanim may resume eating *terumah* and not simply by saying “when the stars come out.”]

The word בְּשֹׁכְבְּךָ, *when you lie down*, teaches that the earliest time one may recite the evening *Shema* is when people go to sleep. Accordingly, one cannot fulfill the evening obligation before the stars come out, since that is not yet a time for sleeping (*Rashi*).

[*Rashi* notes that it was the custom to recite the *Shema* as part of Maariv prayers in the synagogue, even though the congregation prayed before the stars came out. But, *Rashi* asks, what is the purpose of saying the *Shema* at this time if one cannot fulfill his obligation with that recital? *Rashi*, citing *Yerushalmi*, answers that although one does not fulfill his obligation with that recital, it is the custom to say the *Shema* anyway so that our supplications (in the *Shemoneh Esrei*) should follow upon the reading of a Torah passage. Accordingly, those who pray before the stars appear have an obligation to repeat the *Shema* once the stars

come out. Nevertheless, since one need only repeat the first portion of the *Shema* to fulfill his Biblical obligation (the *Shema* passage itself; see Chapter Introduction), one discharges his obligation in any case with the *Shema* that is customarily recited in bed before going to sleep (*Rashi*).

Tosafos (ד"ה מאימתי) challenge *Rashi's* view on a number of grounds. As a result, *Rabbeinu Tam* concludes that the custom of praying Maariv before nightfall does not follow the view of our Mishnah, but rather the view of R' Yehudah, who rules in the Mishnah on 26a that Minchah can be said only up to an hour and a quarter before nightfall (a period known as *plag haminchah*). It follows, *Rabbeinu Tam* says, that once this moment has passed, one can pray the Maariv service – including the *Shema* – even though it is still before nightfall.

Rashi's view, however, is widely shared. It is the view of *Rav Amram Gaon* and *Rav Hai Gaon* (cited in *Rosh*), as well as of *Rif*, *Rambam* (*Krias Shema* 1:9), *Rabbeinu Yonah*, *Rashba* and others. *Shulchan Aruch* (*Orach Chaim* 235:1) rules in accord with *Rashi's* view. However, *Rashi's* assertion that one who says the *Shema* before the stars come out need only repeat the first section is not universally accepted; *Rabbeinu Yonah* rules that the first two sections need to be repeated. *Mishnah Berurah* (235:11, citing *Shaagas Aryeh* §2 and §3) states that it is proper for a person to recite all three sections of the *Shema* (see also *Magen Avraham* there).]

6. The night is divided into three “watches”; thus, the “first watch” is the first third of the night (*Rashi*, from Gemara 3a).

R' Eliezer understands the word בְּשֹׁכְבְּךָ, *when you lie down*, to refer to the time when people go to sleep. He therefore rules that one may fulfill his obligation to recite the *Shema* only during the first third of the night (*Rashi* here and to 3a אֵינֶנּוּ אֵלֶינָּה, for by the end of that period anyone who plans on going to sleep for the night has already done so (*Rashi* 4a לִימְרוּ בְּרִי אֵלֶינָּה)).

7. There is a dispute among the Poskim as to whether this refers to the very first rays of dawn that appear on the eastern horizon (*Magen Avraham* 89:3), or to the spread of light across the entire eastern horizon [which occurs a bit later] (*Eliyah Rabbah* there; see further in *Mishnah Berurah* 89:3 and *Beur Halachah* וְאִם ד"ה there). [In practical terms זְלוֹת הַשָּׁחַר is considered to occur 72 minutes before sunrise (*Rambam's Commentary* to this Mishnah). Others maintain that it is 90 minutes before sunrise (see *Rashi* 2b וּמִקְדָּמִי and *Magen Avraham* 89:2).]

Rabban Gamliel defines the term בְּשֹׁכְבְּךָ, *when you lie down*, to mean the entire time that people sleep, not necessarily when they go to sleep. Accordingly, the time for reciting the evening *Shema* extends through the entire night (*Rashi*). The Sages also agree with this definition; nevertheless, they limit the allotted time to midnight to insure that people will not fall asleep and forget to say the *Shema* (Gemara 4b and 9a). See further, end of note 11.

8. Literally: house of drinking. *Rambam* (*Commentary* to this Mishnah) states that this phrase refers to any gathering in which drinking wine figures prominently. *Tos. Yom Tov*, in his commentary to *Eruvin* 8:1, states that wherever the term בֵּית הַמִּשְׁקָה is used, it refers to a wedding. (See *Beis Yosef* to *Orach Chaim* 99 and *Mor U'Ketziyah* *ibid.*)

And it is not only in this case that the [Sages] said “until midnight” when according to Biblical law the time actually extends until dawn. – **Rather, whatever mitzvah the Sages said may be performed only until midnight,** – **מִצְוַת עַד שֶׁנֶּעְלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר** – the time of the mitzvah actually extends until the light of dawn rises. – **In the case of the burning of the sacrificial fats and limbs, the time of the mitzvah extends until the light of dawn rises;**^[9] **וְכָל הַנֶּאֱכָלִים לְיוֹם** – **and all those sacrifices that may be eaten for only one day,** – **מִצְוַת עַד שֶׁנֶּעְלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר** – the time of the mitzvah actually extends until the light of dawn rises.^[10] – **If so, why did the Sages say regarding these mitzvos that they may be performed only until midnight?** **כְּדִי לְהַרְחִיק אָדָם מִן הָעֲבִירָה** – **In order to distance a person from sin.**^[11]

Gemara The Gemara questions the wording and order of the Mishnah:

To what is the Tanna of our Mishnah referring?^[12] **תַּנָּא הֵיכָא קָאִי** – **that he asks: “FROM WHEN may we fulfill the obligation to recite the Shema in the evening?”** The Tanna’s inquiry concerning the time for reciting the *Shema* presupposes the existence of an obligation to recite the *Shema*. Where is this obligation taught? **וְתוֹ** – **And furthermore,** **מַאי שָׁנָא דְתַנִּי** – **why does the Tanna teach the law regarding the Shema of the evening first?** **לְתַנִּי דְשַׁחְרִית בְּרִישָׁא** – **Let him teach the law regarding the Shema of the morning first!**^[13] – **?** –

The Gemara answers:

The Tanna refers to the verse in the Torah that teaches the obligation of reciting the Shema twice daily, **דְּכַתִּיב** – **where it is written: And you shall speak of these [matters] . . . when you lie down and when you arise.**^[14] **וְהָיִי קִרְוָנָא** – **And this is what [the Mishnah] is saying: זְמַן** **קְרִיאַת שְׁמַע דְּשַׁבְּיכָה אֵימַת** – **When is the time for reciting the**

Shema of “lying down”? **מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנְסִין לְאָכּוֹל בְּתַרְוִמָּתָן** – **From the time that Kohanim who were tamei may enter to eat their terumah.** Since the Tanna’s point of reference is the verse that teaches the obligation to recite the *Shema*, and that verse specifies the obligation first for lying down and then for arising, the Tanna does the same.^[15]

The Gemara suggests an alternative source for the Tanna’s decision to discuss the evening *Shema* first:

וְלִיף מִבְּרִייתוֹ שֶׁל עוֹלָם – **And if you prefer, say: [The Tanna] learned this order from the Creation of the world,** **וְהָיִי עֶרֶב וְהָיִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד** – **where it is written: “And there was evening and there was morning, one day.”**^[16] We see from the order of Creation that the daily cycle begins with the night and ends with the day. Therefore, the Tanna first discusses the time for the evening *Shema* and then discusses the time for the morning *Shema*.^[17]

The Gemara questions this second explanation:

סִיפָא דְקַתְנִי בַשָּׁחַר מִבְּרִי שְׁתֵּי לִפְנֵיהּ וְאַחַת לְאַחֲרֶיהָ – **אי הָיִי**

NOTES

9. Certain parts of every animal sacrifice are burned on the Altar. These consist primarily of its hard fats (חֵלֶב, *suet*) (see *Leviticus* 3:3-4). In the case of an *olah* (burnt offering), the entire animal is burned on the Altar. Although sacrificial offerings can only be made by day, their fats, as well as the limbs of *olah* offerings, may be burned on the Altar during the night that follows their offering, up until dawn of the next day, when they become disqualified if they have not yet been placed on the Altar. This is derived from the verse that states in regard to the *pesach* offering (*Exodus* 34:25): **וְלֹא יִלֵּין לְבָקֶר**, *it shall not be left overnight until morning* (*Rashi*; see *Tzalach* and *Pnei Yehoshua* who explain why *Rashi* selected this verse over a different verse cited earlier in the Torah).

It would seem from the Mishnah’s listing of this law here that although under Biblical law the fats and limbs may be burned on the Altar all night, by Rabbinic law they must be burned before midnight. This indeed is the view of *Rambam* (*Maaseh HaKorbanos* 4:2), *Ritva* here, and *Tosafos* to *Pesachim* 120b (רִי”ה אָמַר). *Rashi*, however, asserts that they are not subject to a midnight deadline even by Rabbinic law [for nowhere in the Talmud do we find such a limit mentioned (*Teshuvos HaRashba* 245)]. Indeed, the Mishnah in *Megillah* (20b) teaches that “the entire night is valid for the reaping of the *omer*, and for the burning of the sacrificial fats and limbs.” Accordingly, *Rashi* argues, we must say that our Mishnah lists the law about burning sacrificial fats and limbs here only to demonstrate that any mitzvah designated for the night may, Biblically speaking, be performed until dawn. (See *Meiri* and *Tzalach* who explain why indeed the Sages did not impose a midnight limit on burning the fats and limbs. See further in *Avi Ezri* to *Rambam*, *Hil. Krias Shema* 1:9.)

10. The meat of most sacrifices is eaten (either by Kohanim or by the one who brought the sacrifice, depending on the sacrifice). There is, however, a time limit on how long the meat may be eaten: With some types of offerings [e.g. the *chatas* (sin offering) and *asham* (guilt offering)] the meat may be eaten for only one day and night (i.e. the day of the offering and the night that follows), with others for two days [e.g. the *shelamim* (peace offering)]. Rabban Gamliel states that although the Sages said that the meat of one-day offerings may be eaten only until midnight [see Mishnahs in *Zevachim* 53a, 54b, 55a], in actuality the Torah permits them to be eaten until dawn, and it is only then that whatever remains becomes classified as *leftover*, *leftover*, and is forbidden under penalty of *kares*. This is learned from what the Torah states in regard to the *todah* offering: **לֹא יִנִּיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר**, *he shall not leave any of it until morning* (*Leviticus* 7:15). The rule for all other one-day offerings is derived from

the case of the *todah* (*Rashi*).

11. The Rabbis were concerned that if people were allowed to eat the meat of sacrifices up until dawn, some might forget and eat it after dawn and thus commit a sin punishable by *kares*. They therefore prohibited eating the meat after midnight. Similarly, they required one to recite the *Shema* by midnight, even though on a Biblical level it may be recited until dawn, so that one should not procrastinate, thinking that he has plenty of time until dawn, and thereby possibly allow the time to pass without reciting the *Shema* (*Rashi*).

It would seem to follow from this that only the Sages are concerned for this possibility, whereas Rabban Gamliel permits someone to wait even in the first place [לְכַתְּחִלָּה] until shortly before dawn to recite the *Shema*. This is indeed the view of *Rashi* (3a אֲלֵיכֵיוֹרָא), *Rashba*, *Rosh* (§9) and *Tur* (*Orach Chaim* 235). *Rabbeinu Yonah*, however, disagrees and states that even Rabban Gamliel agrees that one should recite the *Shema* before midnight. See there for his explanation of the Mishnah. See further in *Orach Chaim* 235:3 and in *Beur Halachah* there.

12. Literally: Where is the Tanna standing?

13. Just as we find with regard to the daily *tamid* offerings that the verse (*Exodus* 29:39) lists the morning *tamid* before the afternoon *tamid*, so too here, the Tanna should first discuss the morning *Shema* and then discuss the evening *Shema* (*Tosafos* לִיתֵּי; see *Tos. HaRosh* and *Ritva* who suggest other Scriptural sources for such an order). Such an ordering conforms to the daily cycle of a person’s life, whose day – and service to Hashem – begins in the morning when he arises (*Emes LeYaakov* by *R’ Yaakov Kamenetsky*). The Tanna, however, first discusses the evening *Shema* (in our Mishnah) and only then discusses the morning *Shema* (in the Mishnah on 9b).

14. *Deuteronomy* 6:7.

15. [Thus, the Tanna uses the word “evenings” in this context only in a borrowed sense, as a synonym for “lying down.” Our Mishnah, however, does not indicate any general preference on the part of the Tanna for explaining nighttime obligations before daytime ones. (This last point will be disputed by the Gemara’s next answer; see note 17.)]

16. *Genesis* 1:5.

17. *Tzalach*; cf. *Maharsha* to *Tosafos* סִיפָא אִי הָיִי. [Accordingly, the Tanna’s use of the word “evenings” is meant literally, for the Tanna, following the order of Creation, chooses to explain nighttime obligations before daytime obligations.]

– then in the end of the Mishnah, i.e. in the Mishnah below,^[18] where it states: IN THE MORNING ONE RECITES TWO BLESSINGS BEFORE [THE SHEMA] AND ONE blessing AFTER IT, וּבְעֶרְבֵי מִקְוֵה – AND IN THE EVENING ONE RECITES TWO BLESSINGS BEFORE [THE SHEMA] AND TWO blessings AFTER IT, לְתֵנִי דְעֶרְבִית בְּרִישָׁא – there too let [the Tanna] teach the law regarding the *Shema* of the evening first.^[19] – ? –

The Gemara answers:

The Tanna opens with the ruling regarding the time for the evening *Shema* – וְהָדָר תִּנִּי בְשַׁחֲרִית – and then teaches this ruling with regard to the morning *Shema*,^[20] in accordance with the cycle of Creation. – עַד דְּקָאִי בְשַׁחֲרִית – Then, while he is still involved with the laws of morning, פְּרִישׁ מִלִּי – he explains other matters of the morning (namely, the number of blessings said in conjunction with the *Shema*), – וְהָדָר פְּרִישׁ מִלִּי דְעֶרְבִית – and he then explains these matters as they relate to the evening.

The Gemara now considers the next statement of the Mishnah: מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים – The master said in the Mishnah:^[21] – אָמַר מֶרְבִּי – FROM THE TIME THAT KOHANIM who were *tamei* may ENTER TO EAT THEIR *TERUMAH*.

The Gemara asks:

Now let us see. – וְכָאֵלֶּי תְרוּמָה – When do Kohanim who were *tamei* become permitted to eat *terumah* after immersing themselves in a *mikveh*? – מִשְׁעָה שֶׁצֵּאת הַכֹּהֲנִים – From the time the stars appear in the evening.^[22] Accordingly, – לְתֵנִי מִשְׁעָה שֶׁצֵּאת הַכֹּהֲנִים – let the Mishnah state explicitly that one

may recite the evening *Shema* from the time the stars appear! Why does the Mishnah state this time in such a roundabout way?

The Gemara answers:

[The Tanna] wishes to teach us something else in passing, namely: כִּהְיִים אִימָת קָא אֲכִלִי בְתִרְוּמָה – When are Kohanim who were *tamei* permitted to eat *terumah*? – מִשְׁעָה שֶׁצֵּאת הַכֹּהֲנִים – From the time the stars appear in the evening. – וְהָאֵלֶּי קָמִשְׁמַע לֵן – And this is what [the Tanna] means to teach us: – דְּכַפְרָה לֹא מַעֲבָבָא – that the atonement offering a *tamei* person must bring on the day after his immersion does not hold back a Kohen from becoming *tahor* in regard to *terumah*.^[23]

The Gemara cites the Scriptural source for this ruling:

– וְכָאֵלֶּי הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהָר – As it was taught in a Baraisa: – The Torah states regarding a Kohen who became *tamei* and immersed himself: AND WHEN THE SUN COMES down AND the day HAS PASSED (“*vetaher*”), thereafter he may eat from the holy foods,^[24] from which we learn that – בִּיאַת שְׁמִשׁוֹ מַעֲבָבָתוֹ מִלֶּאֱכֹל בְּתִרְוּמָה – THE SETTING OF HIS SUN following his immersion HOLDS HIM BACK FROM EATING *TERUMAH*, – וְאִין כְּפָרְתוֹ מַעֲבָבָתוֹ מִלֶּאֱכֹל בְּתִרְוּמָה – BUT HIS ATONEMENT offering that he must bring the next day DOES NOT HOLD HIM BACK FROM EATING *TERUMAH*.

The Gemara questions the Baraisa’s understanding of the verse: – וּמָמָאִי דְהָאִי – And on what basis do you conclude that this expression, “and when the sun comes,” means the setting of the sun, – טָהָר יוֹמָא – and this expression, “*vetaher*,” means “the complete passing of the day,”^[25] from which you derived that a Kohen may eat *terumah* even before bringing his atonement offering?

NOTES

18. See 11a. [The Gemara speaks of all the Mishnahs of a chapter as if they were a single Mishnah, referring to those that come later in the chapter as סִפָּא, the end of the Mishnah, and those that come earlier in the chapter as רִישָׁא, the first part of the Mishnah.]

19. The Gemara asks this question only in response to the second answer but not the first, because the verse regarding Creation teaches a general rule regarding the night coming before the day. Thus, if this rule was the Tanna’s reason for explaining the laws of the evening *Shema* before those of the morning *Shema*, he should have followed the same rule in explaining the laws of the blessings of *Shema* as well. The first answer, however, does not assume that the Tanna spoke of the evening *Shema* first because evening comes before morning in the cycle of the day, but rather because the *Shema* verse itself (when you lie down and when you arise) speaks of night before day. That reason is decisive only for the *Shema* itself, not for its blessings (*Tosafos* אִי הֵכִי).

20. In the Mishnah on 9b.

21. [This expression is used to quote a Tannaic statement mentioned in the course of an earlier discussion, for the purpose of analyzing it further. In this case, it refers back to the words of the Mishnah. This is a very unusual usage of the term. For a discussion of this anomaly, see *Yavin Shemua* (a commentary to *Halichos Olam*, the classic work on Talmudic usage and rules), rule 36. See also *Megadim Chadashim*.]

22. [The Gemara will cite the source for this below.] The “appearance of the stars” [צֵּאת הַכֹּכָבִים] is defined as the moment when three midsize stars become visible in the sky. Since, however, one may mistake a large star for a midsize one (and large stars are definitely not a sign of nightfall), we are stringent and require three small stars as a definite sign of nightfall (*Mishnah Berurah* 235:1).

23. There are certain forms of *tumah* for which immersion in a *mikveh* does not suffice to render a person fully *tahor*; rather the person must offer a set of sacrificial offerings on the day after his immersion to complete his *taharah*. There are four instances of such *tumah*: a *zav*, a *zavah*, a woman who has given birth, and a *metzora* (*Mishnah, Kereisos* 8b; see glossary for definitions of these terms). By identifying the time when the evening *Shema* may be recited [צֵּאת הַכֹּכָבִים, the appearance of the stars] with the time that the Kohanim may begin eating *terumah*, the Tanna teaches us that Kohanim who were *tamei* may eat *terumah* on the night after their immersion even if they must still bring an offering the next day [e.g. where the Kohen had been a *zav* or a *metzora*, or where

the wife of a Kohen had been a *zavah* or had given birth]. Although they are not yet fully *tahor* before bringing their offerings, immersion in a *mikveh* followed by nightfall suffices to render them *tahor* enough to eat *terumah*. Their *taharah* remains incomplete only in regard to Temple matters [e.g. eating the meat of sacrifices] (*Rashi*, cited in *Mussaf Rashi*; the last four *Rashis* on this page, which appeared in the very first printing of the Talmud [Soncino 5244 (1484)] were inadvertently deleted in later printings; they have now been reprinted in the *Mussaf Rashi* section of the *Nehardea* edition of the Talmud, published by Vagshal Publishing Co., Jerusalem).

Although the Tanna does not say explicitly that he speaks of Kohanim who must bring an atonement offering, his silence on this matter indicates that he does, since he would otherwise have had to specify which types of *tumah* he is referring to (see *Rashba* who elaborates this point further).

[Actually, our Mishnah does not in any way indicate that the Kohanim may resume eating *terumah* when the stars appear. What the Gemara means is that by associating the time of the evening *Shema* with the time that the Kohanim eat *terumah*, the Tanna makes it clear that they can begin eating *terumah* at night, even though sacrifices cannot be offered then (see *Megillah* 20b). The Gemara mentions the appearance of the stars only because that is in truth the time when the Kohanim may resume eating *terumah*, as a Baraisa on 2b will demonstrate (*Ritva*).]

24. *Leviticus* 22:7. The verse reads: וְכָאֵלֶּי הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהָר וְאָחֵר יֹאכֵל מִן־הֶקְדָּשִׁים. The simple meaning of this verse is: And when the sun has set he shall become *tahor*; thereafter he may eat from the holy foods . . . (see *Ibn Ezra* to verse; see also commentaries of *Rambam* and *Rav* to *Mishnah Zevachim* 2:1 and *Tos. Yom Tov* there). The Sages, however, expound the word וְטָהָר to refer to the sun, and to refer to its complete disappearance, at which point the stars come out (*Rashi*, cited in *Mussaf Rashi*).

See *Yevamos* 74b where the Gemara demonstrates that the “holy foods” mentioned in this verse refers to *terumah*.

25. I.e. when the sun’s rays disappear completely and the stars come out; see previous note. [Our translation of the verse above reflected the Baraisa’s understanding of it. The Gemara will now point out that the key words of this verse – וְכָאֵלֶּי הַשֶּׁמֶשׁ, literally: and when the sun comes, and וְטָהָר, *vetaher* (“and it has passed”) – can be translated differently and thereby yield a completely different law.]

The Gemara answers:

לא – No! For we can say: – עני וכהן חד שיעורא הוא – The time given in regard to a poor person and the time given in regard to a Kohen are the same time.^[8]

The Gemara challenges this answer:

וּרְמִינְהוּ – They contrasted this explanation of the Baraisa with [the following Baraisa]: מאימתי מתחילין לקרות קריאת – FROM WHEN MAY WE BEGIN RECITING THE SHEMA IN THE EVENING? – שְׁמַע בְּעֶרְבִית מִשְׁעָה שְׁבִנִי אָדָם גִּבְנִסִין לְאָכּוּל פֶּתֶן בְּעֶרְבִי – FROM THE TIME THAT PEOPLE ENTER TO EAT THEIR BREAD ON SABBATH EVES;^[9] דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר – these are the words of R' Meir. – וְחֻקֵּימִים אֹמְרִים – BUT THE SAGES SAY: מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים וְכֹהֲנִים לְאָכּוּל בְּתֵרוּמָתָן – FROM THE TIME THAT KOHANIM who were *tamei* ARE ENTITLED TO EAT THEIR *TERUMAH* again; – סִימָן לְדָבָר צֵאת הַכּוֹכָבִים – and THE SIGN FOR THIS IS THE APPEARANCE OF THE STARS.^[10] – וְאֵף עַל פִּי שְׁאִין רֵאִיָּה לְדָבָר – AND EVEN THOUGH THERE IS NO PROOF TO THIS MATTER (that the day ends when the stars appear),^[11] – וְזָכַר לְדָבָר – THERE IS AN INDICATION OF THIS MATTER in the following verses: שְׁנָאֵמַר – FOR IT STATES:^[12] „וְאֶנְחֲנוּ עֲשִׂים בְּמִלְאָכָה וְחֻצִּים מְחֻיָּקִים – SO WE DID THE WORK, WITH HALF OF THEM GRASPING THE SPEARS, FROM THE RISING OF DAWN UNTIL THE APPEARANCE OF THE STARS. – וְאֹמֵר – AND IT STATES further in the next verse: „וְהָיָה לָנוּ הַלֵּילָה מִשְׁמֶרֶת – AND THE NIGHT WAS FOR US A WATCH AND THE DAY [FOR] WORK.

Before explaining the challenge from this Baraisa, the Gemara pauses to explain the last statement:

מֵאִי וְאֹמֵר – What is the point of adding “and it states further”? Since the first verse states that the workday lasted until the stars came out, why does the Baraisa need to adduce a further proof from the second verse?

The Gemara answers that the second verse is needed to rebut the following counterargument:

– וכי הימא מבי ערבא שמשא ליליא הוא – And if you will perhaps

say that as soon as the sun sets it is considered night, but they continued to [work] after dark (i.e. after sunset) until the stars came out, and they began working early (with the rising of dawn), before the day actually began;^[13] thus, the length of their workday does not prove when the day *legally* begins and ends. – תָּא שְׁמַע – Then come learn the proof from the next verse, which states: „וְהָיָה לָנוּ הַלֵּילָה מִשְׁמֶרֶת וְהַיּוֹם מִלְאָכָה” – And the night was for us a watch and the day [for] work, which indicates that the entire workday period mentioned in the previous verse is considered day.^[14]

The Gemara now explains its proof from this Baraisa that the time that a poor person enters to eat his bread cannot be identical to the time that a Kohen can begin eating *terumah* again:

– It was initially assumed that the time a poor person begins his weeknight meal and the time all people begin their Sabbath eve meal are one and the same time.^[15] – ואי אמרת עני וכהן חד שיעורא הוא – Now, if you say that the time given in regard to a poor person and the time given in regard to a Kohen are the same time, – חֻקֵּימִים הֵיִינוּ רַבִּי מֵאִיר – then the opinion of the Sages in the Baraisa is the same as the opinion of R' Meir there.^[16] This cannot be, for this Baraisa cites them as opposing views! – אֲלָא שְׁמַע מִינָּה – Rather, you should learn from this that the time stated in regard to a poor person is a time to itself and the time stated in regard to a Kohen is a time to itself; i.e. they are different times! This disproves the earlier assertion that they are the same time. – ? –

The Gemara answers:

– עני וכהן חד שיעורא הוא – No! – The time given in regard to a poor person and the time given in regard to a Kohen are the same time, – וְעֵנִי וְכֵנִי אָדָם לֹא חַד שְׁעוּרָא הוּא – whereas the time given in regard to a poor person and the time given in regard to

NOTES

8. [Literally: A poor man and a Kohen are the same measure.] Both these times refer to *צאת הכוכבים*, the appearance of the stars (*Rashi*). [Even according to this answer, the poor eat earlier than others (see note 15), which is why the Baraisa speaks of “when a poor person enters to eat.” Nevertheless, even they do not eat before nightfall.]

[*Tosafos* note an obvious problem. If the time for reciting *Shema* begins when the poor enter to eat, when do the poor recite the *Shema*? They cannot do it after they eat, for it is forbidden to eat the evening meal before reciting the *Shema* and *Shemoneh Esrei* (as we will learn on 4b; see note 4 there)! *Tosafos* conclude from this that the time for reciting the *Shema* must actually be a few minutes before the poor person sits down to eat, during the short time needed to ready his meal. Indeed, *Ritva* maintains that this is why the Tanna uses the expression “enters to eat,” rather than simply “when he eats.” It means that as soon as he enters his home and his family begins preparing his meal, he may recite the *Shema* and pray *Maariv*.]

9. On Friday night the evening meal begins without delay, since everything has been prepared in advance (*Rashi*). Thus, the time that people enter to eat on Friday night is somewhat earlier than the time they eat during the week.

10. [I.e. one may know when it is time to recite the evening *Shema* by looking at the sky and seeing whether the stars have come out.]

11. *Rashi*. *Tosafos* and other Rishonim, however, are of the opinion that the verses about to be recited do prove that the night begins when the stars come out; they merely do not prove that this is the earliest time for *Shema*.

12. *Nehemiah* 4:15.

13. [Although the Baraisa does not speak of when the day begins, the Gemara, in presenting the counterargument, notes that the verse cited

by the Baraisa could also be used to demonstrate the beginning of day. The Gemara therefore phrases its counterargument in regard to both.] I.e. just as it cannot be proven from this verse that the day ends when the stars come out, so too it cannot be proven from here that the day begins with the rise of dawn. For we could argue that the day may actually begin at sunrise, but the Temple workers arose early and began working at dawn, which occurs a five-*mil* walk [i.e. the time it takes to walk five *mil*, which is 90 minutes] before sunrise (*Rashi*; see *Pesachim* 93b; see also 2a note 7).

14. The fact that the verse calls their workday “day” indicates that the entire period mentioned there – from the rise of dawn until the appearance of the stars – is considered by the Torah to be “day” (*Rashi*).

15. The reason people eat earlier on Sabbath eve than during the week is because their food has already been prepared before nightfall, as explained above (note 9). By the same token, poor people sit down to eat even during the week earlier than ordinary people because their meals – which consist simply of bread and salt – take little time to prepare. [Indeed, according to the Gemara’s present assumption it is for this reason that the Baraisa states, “When the poor man enters to eat his bread with salt” – to indicate why the poor eat earlier (*Meiri*).] Thus, it is logical to suppose that these two times are identical (*Ritva*; *Meiri*).

16. For R' Meir stated that the time of *Shema* begins when people enter to eat on the Sabbath eve. Now, if this time is identical to when poor people enter to eat during the week, as the Gemara now assumes, and the time that Kohanim enter to eat *terumah* is also identical to the time the poor enter to eat, then the time of Kohanim is also the same as the time of all people on the Sabbath eve. Thus, the Sages are saying the same thing as R' Meir!

all people on Sabbath eve are not the same time.^[17]

The Gemara challenges this assertion from yet another Baraisa:

ואי אפשר לומר שזמן שערך חור שערך חור – And is it so that the time given in regard to a poor person and the time given in regard to a Kohen are the same time? – ורמינהו – But they contrasted this assertion with [the following Baraisa]: מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין – FROM WHEN MAY ONE BEGIN TO RECITE THE *SHEMA* IN THE EVENINGS? – משעה שקרש היום בערב שבתות – FROM THE TIME THE DAY BECOMES SANCTIFIED ON SABBATH EVES,^[18] דברי רבי – R' ELIEZER. רבי יהושע אומר – R' YEHOSHUA SAYS: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן – FROM THE TIME KOHANIM who are *tamei* BECOME *TAHOR* to the extent of being able TO EAT THEIR *TERUMAH*.^[19] רבי מאיר אומר – R' MEIR SAID: משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן – FROM THE TIME KOHANIM who are *tamei* IMMERSE THEMSELVES to be able TO EAT THEIR *TERUMAH* that night.^[20]

R' Yehudah interjects with a question to R' Meir:

והלא כהנים – R' YEHUDAH SAID TO [R' MEIR]: אמר לו רבי יהודה – BUT KOHANIM must IMMERSE THEMSELVES WHILE IT IS STILL DAY, when people do not yet go to sleep! How then can one fulfill his obligation to recite the evening *SHEMA* at that time?^[21]

The Baraisa continues citing other opinions:

משעה שעני נכנס לאכול פתו – R' CHANINA SAID: – רבי חנינא אומר – FROM THE TIME A POOR PERSON ENTERS TO EAT HIS evening meal of BREAD WITH SALT. רבי אחאי ואמרי לה רבי אחא – R' ACHAI, AND SOME SAY, R' ACHA SAID: משעה שרוב בני – FROM THE TIME MOST PEOPLE ENTER TO

RECLINE, i.e. to eat their evening meal.^[22]

The Gemara now concludes its question:

Now if you say that the time stated in regard to a poor person and the time stated in regard to a Kohen are the same time, – רבי חנינא היינו רבי יהושע – then the opinion of R' Chanina, who states the time in terms of a poor person, is the same as the opinion of R' Yehoshua, who states the time in terms of a Kohen!

The Gemara therefore concludes:

Rather, is it not that you learn from this that the time stated in regard to a poor person is a time to itself and the time stated in regard to a Kohen is a time to itself, i.e. the two times are different? – שמע מינה – Indeed, learn from this that the two times are different.

Having established that the time of a poor person and the time of a Kohen are not the same, the Gemara now inquires:

Which one of these two times is the later time?

The Gemara answers:

It is logical to say that the time of the poor person is the later of the two times. דאי אמרת דעני מוקדם – For if you say that the time of the poor person is the earlier time, it would follow that – רבי חנינא היינו רבי אליעזר – the opinion of R' Chanina in this last Baraisa (“the time a poor person enters to eat his bread with salt”) is the same as the opinion of R' Eliezer (“the time the day becomes sanctified on the Sabbath eve”).^[23] – אלא לאו שמע מינה דעני מאוחר – Rather, is it not that you learn from this that the time of the poor person is

NOTES

17. **Summary to this point:** There are three times listed in these last two Baraisas for the beginning of the evening *SHEMA* period: (a) When poor people enter to eat during the week; (b) when all people enter to eat on the Sabbath eve; (c) when Kohanim who were *tamei* may enter to eat *terumah*, which is when the stars come out. According to the Gemara's current understanding, times “a” and “c” are identical – i.e. poor people enter to eat during the week at the same time that Kohanim enter to eat *terumah* (when the stars come out). Thus, the anonymous Tanna of the first Baraisa (“when a poor man enters to eat”) agrees with the Tanna of our Mishnah (“when Kohanim enter to eat *terumah*”). Their view is disputed only by R' Meir (in the second Baraisa) who states that the time begins earlier, when people enter to eat the Sabbath eve meal. See chart.

THE EARLIEST TIME FOR THE EVENING *SHEMA*

Mishnah: When the Kohanim enter to eat their *terumah*.

Baraisa 1: When a poor man enters to eat his bread with salt.

Baraisa 2: R' Meir – When all people enter to eat on Sabbath eve.

Sages – When Kohanim are entitled to eat their *terumah*.

18. I.e. at השקיעה, *bein hashemashos*, the twilight period preceding nightfall. Since the legal status of *bein hashemashos* as day or night is uncertain, one must begin observing the Sabbath on Friday evening at that time (*Rashi*). Thus, one may begin reciting the evening *SHEMA* at this time (every night of the week).

[Exactly when *bein hashemashos* begins is the subject of a number of disputes. A Baraisa cited in *Shabbos* 34b records a Tannaic dispute. According to R' Yehudah (whose view is accepted as halachah), *bein hashemashos* begins at sunset. His view is disputed by R' Yose (whose view will be quoted by the Gemara below). There is also a well-known dispute among the Rishonim as to what R' Yehudah means by “sunset.” In the view of the *Geonim* (*Rav Sherira Gaon* and *Rav Hai Gaon*, cited in *Teshuvos Maharam Alashkar* §96 and *Gra* to *Orach Chaim* 261:2; see also *Beur Halachah* there השקיעה), “sunset” is the event commonly referred to as sunset, i.e. the disappearance of the ball of the sun from the sky. According to *Rabbeinu Tam*, however (whose view is cited in *Tosafos*, *Shabbos* 35a and *Pesachim* 94a רבי יודא), R' Yehudah refers to a much later time known as the “second sunset,” which is when light completely disappears from the dome of the sky and is visible only as a reddish glow in

the west. For a fuller discussion of these opinions, see our lengthy note to *Shabbos* 35b (note 6).]

19. I.e. at הוצאת הכוכבים, *the appearance of the stars*, as explained above.

20. [For a Kohen who is *tamei* to become *tahor* and eat *terumah*, he must first immerse himself in a *mikveh* and then wait for nightfall. Accordingly, his immersion must take place prior to *bein hashemashos* – so that there is no doubt that night will fall after his immersion. (A Kohen who immersed after sunset would have to wait until nightfall of the next day before eating *terumah*.)]

21. According to R' Yehudah, *bein hashemashos* extends the amount of time it takes to walk half a *mil* before הוצאת הכוכבים, *the appearance of the stars*. Therefore, the immersion, which must take place before *bein hashemashos*, occurs while it is still daytime, when it is certainly not yet time for people to go to sleep. How then can one fulfill his obligation to recite the evening *SHEMA* at that time? The Gemara below will present R' Meir's response (*Rashi*).

[*Rashi*'s statement here (and in *Niddah* 53a השמורת) that R' Yehudah considers *bein hashemashos* to begin a half-*mil* walk before the stars come out is problematic. The Gemara in *Shabbos* 34b explains R' Yehudah's view to be the time it takes to walk either two-thirds or three-quarters of a *mil* (*Gilyon HaShas*; see also *Hagahos HaGra*, *Hagahos R' Betzalel Ronsburg* and *Mitzpeh Eisan*).]

22. [The expression לָקַח, *to recline*, is used as a synonym for sitting down to eat because it was the practice in ancient times for people to eat while reclining, as we still do at the Seder on *Pesach* night.] According to some, R' Achai refers to the time when most people sit down to eat their weekday meal; according to others he refers to sitting down to the Sabbath meal [which takes place somewhat earlier, as explained in note 9]. Whatever the explanation, this is the latest of all the times mentioned (*Rashi*; *Ritva*; *Meiri*; cf. *Maharsha*'s emendation of *Rashi*).

23. For it seems improbable to say that there is yet another time before the appearance of the stars that could be defined as the “time that people lie down” [מן שכבה]. Thus, if the time of a poor person entering to eat is earlier than the time a Kohen may resume eating *terumah* – i.e. earlier than the appearance of the stars – we must assume that it is equal to the other pre-nightfall time, namely, R' Eliezer's time of the onset of the Sabbath [the beginning of *bein hashemashos*] (*Tosafos*, cited by *Rashba*; cf. *Tosafos* ואי סיד with *Maharsha*; *Ritva*).

the **later** time? שְׁמוֹעַ מִיָּנָה – Indeed, **learn from this** that the time of the poor person is the later time.

The Gemara now returns to the challenge posed by R' Yehudah to R' Meir in the Baraisa:

אָמַר – **The master said** in the Baraisa: אָמַר לִיהוּדָה – **R' YEHUDAH SAID TO [R' MEIR]:** How can you say that the time one may begin reciting the evening *Shema* is equivalent to the time that Kohanim immerse themselves, וְהָלֹא כֹהֲנִים מִבְּעוֹד יוֹם הֵם – **WHEN KOHANIM must IMMERSE THEMSELVES WHILE IT IS STILL DAY**, when people do not yet go to sleep! How then can one fulfill his obligation to recite the evening *Shema* at that time?

The Gemara asks:

שְׁפִיר קָאָמַר לִיהוּדָה לְרַבִּי מֵאִיר – **R' Yehudah spoke well** (i.e. presented a valid objection) **to R' Meir**. What then is R' Meir's view?

The Gemara answers:

וְרַבִּי מֵאִיר הָכִי קָאָמַר לִיהוּדָה – **This is what R' Meir would say to [R' Yehudah]:** מִי סָבַרְתָּ דְאֵנָּה אֲבִין הַשְּׁמָשׁוֹת דִּידָךְ קָא אָמִינָא – **Do you think that I am referring to your understanding of *bein hashemashos*?**^[24] אָנָּה אֲבִין הַשְּׁמָשׁוֹת דְּרַבִּי יוֹסִי קָא אָמִינָא – **I am referring to *bein hashemashos* as explained by R' Yose**, דְּאָמַר רַבִּי יוֹסִי – **for R' Yose said:** בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת כְּהֶרֶף עֵינַן – **The duration of *bein hashemashos* is like the blink of an eye;** וְהָ – **this (the night) enters, and this (the day) departs,** וְאֵי אֶפְשָׁר לְעֻמּוֹד עָלֵיו – **and during this very short period of transition, it is impossible to determine whether it is day or night.**^[25] Therefore, according to R' Yose the Kohanim immerse themselves just a few moments before the stars come out, when it is nearly dark. This is late enough to be considered a time for going to sleep, and the evening *Shema* may therefore be recited at that time, according to R' Meir.^[26]

NOTES

24. See above, note 21.

25. [This is a quote from the Baraisa in *Shabbos* 34b; see commentary there.] According to R' Yose, *bein hashemashos* occurs immediately prior to צֵאת הַכּוֹכָבִים, *the appearance of the stars*, and lasts for just one second. [Prior to that is legally considered day, and the Kohanim may therefore immerse themselves up until that time and still be fit to eat *terumah* a few moments later when the stars come out.] R' Meir shares the view of R' Yose. Thus, according to R' Meir the Kohanim did not have to immerse themselves until just a few moments before the appearance of the stars, when it was already almost dark (*Rashi*).

26. *Rashi*. [Thus, according to R' Meir, the *Shema* may be said at this time even though it is technically still day.]

R' Yehudah's view of *bein hashemashos*, however, is that it begins a longer time before the stars come out (see note 21), when there is still more light. Thus, R' Yehudah objected that if the Kohanim must immerse themselves before *bein hashemashos*, that time cannot be considered fit for going to sleep (*Rashi* above וְהָלֹא כֹהֲנִים מִבְּעוֹד יוֹם הֵם).

In summary: The Gemara has quoted three Baraisos containing a number of different Tannaic views concerning the earliest time for reciting the evening *Shema*. The Gemara attempted to establish that two of these – the time a poor person enters to eat and the time a Kohen who was *tamei* may eat *terumah* again – are actually the same time, but eventually proved that they are not and that the poor enter to eat their meal *after* the time that Kohanim may resume eating *terumah* (i.e. *after* the appearance of the stars). We will now summarize the various opinions in chronological order, beginning with the earliest. (This summary is taken largely from *Meiri*.)

- R' Eliezer* – from the time the Sabbath is sanctified, i.e. sunset (see note 18 above; see also the note at the end of this summary).
- R' Meir* – from the time Kohanim who are *tamei* immerse themselves, just a few moments prior to צֵאת הַכּוֹכָבִים, *the appearance of the stars* (see previous note).
- R' Yehoshua* – from the time Kohanim who were *tamei* are permitted to begin eating *terumah* again, i.e. at צֵאת הַכּוֹכָבִים, *the appearance of the stars*.

D. *R' Chanina* – from the time a poor person enters to eat his daily evening meal of bread and salt, which is sometime after the appearance of the stars.

E. *R' Meir of the second Baraisa* – from the time people enter to eat their meal on the Sabbath eve. [There is a question whether this is a later time than the previous one. The Gemara initially assumed that this time is the same as the time a poor person enters to eat his daily meal (previous listing). The Gemara rejected this assumption in order to defend the view that the time of a poor person is the same as the time of a Kohen. Since the Gemara has now concluded that this view is incorrect, *Rashba* and *Meiri* maintain that the Gemara returns to its previous assumption that the time ordinary people enter to eat on Friday night is the same as the time that poor people enter to eat during the week. Thus, listings D and E refer to the same time. However, according to *Rashi's* second explanation of R' Achai's view, the Friday night time is actually later than the poor man's weekday time, and indeed the latest of all the times. (See further in our note at the end of the summary.)]

F. *R' Achai, and some say R' Acha* – from the time people enter to eat their evening meal during the week (see note 22 above), which is even later than the time of a poor person, and the latest time of all. [This follows *Rashi's* first explanation of R' Achai's opinion, which is the view held by most Rishonim (*Rashba*, *Ritva*, *Meiri*). *Rashi* also cites a second explanation according to which R' Achai speaks of the time when people enter to eat on Friday night (see previous listing).]

Note: In explaining the time of the Sabbath meal as being after the stars come out, we have followed *Meiri*, whose view is shared by *Rashi* (see 3a דִּיָּה קְשִׁי אֲדִרָּמ אֲדִרָּמ) and *Rav Hai Gaon* (cited in *Rashba*). However, *Tosafos* on 2a (דִּיָּה מֵאִמַּחֲתִי) cite the view of *Ri* that the Sabbath eve time is actually the earliest of all the views, occurring even before sunset. *Tosafos* there also cite the view of *Rabbeinu Tam* who says that according to R' Yehudah who states on 26a that one may pray Minchah only until the *plag haminchah*, one may begin reciting the *Shema* immediately after the *plag haminchah* – an hour and a quarter before sunset.

פרק ראשון

משנה מצוה לקרוא "שמע" בבוקר ובערב (עיין בהקדמתנו לפרק זה), ומשנתנו דנה מתי הוא זמן המצוה של קריאת שמע של ערבית. מכיון שהמצוה נלמדת מהפסוק "בשכבך" – "בזמן שבני אדם שוכבים" (עיין בהקדמתנו), הרי זמנה הוא הזמן שבו בני אדם רגילים לישון (או ללכת לישון, וכפי שנראה). הדבר אינו תלוי בכל אדם ואדם, אלא בזמן שבו רגילים רוב בני אדם לעשות כן^[1], והמשנה מבארת מתי הוא זמן זה^[2]:

מאימתי קורין^[3] את שמע בערבין – ממתו מתחיל זמן קריאת שמע של ערבית, שאם קוראים או יוצאים ידי חובת המצוה? **משעה שהכהנים שנטמאו והיו אסורים באכילת תרומה**, וטבלו להיטהר מטומאתם, **ונכנסים לאכול בתרומתן**, דהיינו בצאת הכוכבים. שאף על פי שכבר טבלו ביום, אסורים עדיין באכילת תרומה עד שתחשך^[4], וזהו גם תחילת הזמן של קריאת שמע^[5]. ואם לא קרא בתחילת הזמן, ובא לקרוא אחר כך, נמשך זמן המצוה בערב עד סוף האשמורה **הראשונה** – סוף השליש הראשון של הלילה, כמבואר בגמרא (להלן ג, א), **דברי רבי אליעזר^[6] ונחמיה חולקים ואומרים**: זמנה עד חצות הלילה. **רבן גמליאל חולק ואומר**: זמנה כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר^[7], שכל הלילה קרוי זמן שכיבה.

ומספרת המשנה מעשה בענין זה:

מעשה ובאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה^[8] לביתם אחרי חצות הלילה, ואמרו לו לרבן גמליאל: עדיין לא קרינו את שמע, ושאלו אם עדיין יכולים לקיים את המצוה או שכבר עבר זמנה. אמר להם רבן גמליאל לבניו: אם עדיין לא עלה עמוד השחר, חייבין אתם לקרות, כי זמנה הוא עד שיעלה עמוד השחר. והוסיף ואמר להם: ולא זו בלבד – לא רק בעיני קריאת שמע אמרו חכמים שזמנה עד חצות, אף על פי שבאמת זמנה מן התורה הוא עד שיעלה עמוד השחר, אלא כל מה שאמרו חכמים בכמה מצוות שזמנן עד חצות, וזמן מצותן מן התורה הוא עד שיעלה עמוד השחר, כגון במצוה של הקטר חלבים של כל הקרבנות ואברים של עולות, שמקטירים על המזבח^[9], וזמן מצותן מן התורה הוא עד שיעלה עמוד השחר^[10]. וכן במצות אכילת בשר הקרבנות: וכל הקרבנות הנאכלים ליום אחד – שזמן אכילתם הוא ביום ההקרה

הערות

ובמשנה ברורה (רלה, יא), על פי שאגת אריה סימן ב' (ו) כתב שראוי לומר גם את הפרשה השלישית (ועיין גם מגן אברהם שם).

6. בלילה יש שלש "אשמורות" (ועיין לקמן ג, א-ב).

רבי אליעזר מפרש "זמן שבני אדם שוכבים" – שרגילים ללכת לישון, והוא בתחילת הלילה (רש"י כאן ולקמן ג, א ד"ה לאו רבי אליעזר). ואחריו סוף האשמורה הראשונה כבר הלך לשכב כל מי שדעתו לישון (רש"י ד, א ד"ה לימרו כרבי אליעזר).

7. נחלקו הפוסקים בזמן עלות השחר. יש מפרשים שהכוונה לרגע הראשון שמאיר השחר (מגן אברהם פט, ג), ויש מפרשים שהזמן הוא מאוחר יותר, כשמאירים פני כל המזרח (אליהו רבה שם). ועיין עוד משנה ברורה פט, ג וביאור הלכה שם ד"ה ואם). יש מחשבים את שעת עלות השחר שבעים ושתים דקות לפני הנץ החמה (פירוש המשנה של הרמב"ם, למשנה זו), ויש מחשבים תשעים דקות קודם הנץ החמה (עיין רש"י ב, ב ד"ה ומקדמי, ומגן אברהם פט, ב; ועיין פסחים צד, א).

לדעת רבן גמליאל, משמעות המלה "בשכבך" היא כל משך הזמן שבני אדם שוכבים וישנים, שהוא כל הלילה, ולא השעה שהולכים לישון כדעת רבי אליעזר. וגם לחכמים כל הוא עיקר הדין, אלא שתקנו לקרוא רק עד חצות להרחיק את האדם מן העבירה, עיין במשנה להלן ובגמרא לקמן ד, ב וט, א. ועיין לקמן סוף הערה 12.

8. היינו סעודת נישואין (תוספות יום טוב עירובין ח, א, וכן פירוש בכל מקום בדברי חז"ל ובראשונים. ועיין בית יוסף (אורח חיים צט) שרצה מתחילה לפרש כאן משהו הרשות [ונפקא מינה להלכה בזה], ודחה פירוש זה, וכן דחה זאת במור וקציעה שם).

9. כל בהמה שמקריבים לקרבן, מקטירים על אש המזבח חלקים מסויימים ממנה (שנקראים "אימורים"), ובעיקר מקטירים את ה"חלבים" (עיין ויקרא ג, ג-ד). ואילו הבשר נאכל. קרבן עולה הוא "כליל", דהיינו שמקטירים את כלו על המזבח. הקטר חלבים הוא איפוא בשאר הקרבנות, והקטר אברים הוא בעולה.

הקרבנות הקרבנות (וזיקת דמים על המזבח) אינה כשירה אלא ביום, אבל הקטרת החלבים או האיברים כשירה גם בלילה שלאחר יום הקרבנות. ואם לא העלים על גבי המזבח כל הלילה, בבוקר הם נפסלים, כמו שנאמר בקרבן פסח (שמות לד, כה): "ולא ילין לבקר" (רש"י). ועיין צ"ח ופני יהושע שדנו למה הביא רש"י פסוק זה ולא הפסוק "ולא ילין חלב חגי עד בקר" [שמות כג, יח], שהוא מוקדם יותר.

10. ומשמע שמדרבנן זמן הקטר חלבים ואיברים הוא עד חצות, כשאר הדברים שהזכירו כאן, וכן דעת הרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות ד, ב) ותוספות פסחים קכ, ב ד"ה אמר והריטב"א כאן. אולם דעת רש"י כאן (ד"ה כדי) שגם מדרבנן זמנם עד שיעלה עמוד השחר, וכן סובר הרשב"א בשו"ת (א, תמה), שהרי לא מצינו שגזרו על כך, ולא הביאה המשנה דין זה אלא לומר שכל דבר הנוהג בלילה מצותו כל הלילה. וכן שנינו במשנה במסכת מגילה כ, ב: "כל הלילה כשר לקצירת העומר, ולהקטר חלבים ואברים". ועיין מאירי וצ"ח מהו הטעם שבאמת בזה לא גזרו חכמים שיהא הזמן עד חצות, ועיין עוד אבי עזרי על הרמב"ם הלכות קריאת שמע א, ט.

1. דבר זה מבואר במשנה ובגמרא לקמן י, ב-יא, א. ועיין בפירוש רש"י לפסוק "ובשכבך ובקומך" (דברים ו, ז) שמביא מן ה"ספרי" דרשה לבאר מנין לנו שכך פירוש הפסוק.

2. בשאגת אריה (סימן ח ו-ט) כתב שמשנתנו והסוגיא שעליה מדברות רק על זמן קריאתן של שתי הפרשיות הראשונות של "שמע", שנאמר בהן "ויבשךבך וקוקמך", אבל הפרשה השלישית של שמע ("פרשת ציצית") לא נאמר בה "ויבשךבך וקוקמך", ומצות קריאתה היא כדי להזכיר יציאת מצרים (עיין משנה לקמן יב, ב), וממילא אין זמנה תלוי בזמני שכיבה וקומה אלא ב"יום" ו"לילה". ועיין רבינו יונה המובא להלן בסוף הערה 5.

3. "קריאה" פירושה בדרך כלל מתוך הכתב, אבל קריאת שמע אפשר לומר גם בעל פה (עיין שלחן ערוך אורח חיים מט, א, ותוספות תמורה יד, ב ד"ה דברים שבכתב). ולכן יש מפרשים לשון "קריאה" כאן, שקוראים אותה בקול רם (תפארת ישראל אות א; ואמנם יש נוהגים לקרוא בקול רם, כמבואר בשלחן ערוך אורח חיים סא, כו). ויש אומרים שהאיל והמצוה היא לומר פרשיות מן התורה, הרי זה בכלל לשון קריאה, שכל האומר פסוק מן המקרא, אפילו כשהוא אומר בעל פה הוא בכלל "קורא" (תוספות אנשי שם, ועיין שם דוגמא לשלחן ערוך וזמנא יומא סח, ב).

4. תבואה ושאר פירות הגדלים בארץ ישראל אסור לאוכלם בלא הפרשת "תרומות ומעשרות". תרומה היא החלק שמפרישים ונותנים לכהן, ומותרת באכילת רק לכהנים טהורים (או לנשיהם ובנותיהם ועבדיהם). כהן שנטמא אסור באכילת תרומה עד שיתבול במקוה ביום הראוי, וימתין עד שיכשה ("הערב שמש") (נעמים יד, ג; יבמות עד, ב).

ובגמרא מבואר מפני מה תלתה המשנה את זמן קריאת שמע באכילת תרומה ולא אמרה סתם "מצאת הכוכבים".

5. והקורא את שמע לפני צאת הכוכבים, לא יצא ידי חובתו, כי עדיין אין זה "זמן שכיבה" (רש"י).

רש"י כאן דן במנהג שהיה נוהג במקומות רבים, להתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים ולקרוא אז את שמע. וכתב שאמנם אין יוצאים ידי חובה בקריאה זו שהיא קודם הזמן, ומקיימים מצות קריאת שמע מן התורה בזה שקוראים את שמע לפני השינה על המיטה. ואף על פי שקוראים על המטה רק פרשה ראשונה, יוצאים בזה ידי חובה (כי לדעתו רק חיוב פרשה זו הוא מן התורה). ומכל מקום קוראים את שמע גם בבית הכנסת קודם צאת הכוכבים כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, כפי שגאמר בירושלמי.

תוספות (ד"ה מאימתי) הקשו על רש"י כמה קושיות. לדעת רבינו תם אכן אין המנהג הנזכר מתאים לדברי משנתנו, אלא הוא מבוסס על דעת רבי יהודה במשנה לקמן כו, א שזמן מנחה מסתיים ב"פלו המנחה" (שעה רביעית קודם הלילה), ואם כן מתחיל זמן תפילת ערבית כבר משעה זו, ואף יכולים אז לצאת ידי קריאת שמע. ומכל מקום רבים סוברים כדעת רש"י (רב עמרם גאון ורב האי גאון, מובאים ברא"ש; רי"ף; רמב"ם הלכות קריאת שמע א, ט; רבינו יונה; רשב"א, ועוד). וכן פסק בשלחן ערוך (אורח חיים רלה, א). ויש סוברים שלא די בקריאת הפרשה הראשונה אחרי צאת הכוכבים: לדעת רבינו יונה יש לומר שוב את שתי הפרשיות הראשונות;

ובלילה שאחריו^[11], זמן מצותן מן התורה הוא עד שיעלה עמוד השחר, ורק מדרבנן אמרו (במשנה זכחים נג, א ועוד) שזמנן עד חצות. ואם כן שמן התורה הזמן הוא עד עלות השחר, למה אמרו חכמים על מצוות אלו שיש לקיימן רק עד חצות הלילה? כדי להרחיק אדם מן העבירה, שאף על פי שהזמן מן התורה הוא כל הלילה, יש לחשוש שמא יתרשל ויבוא לידי עבירה, שלא יקרא שמע בזמנה או יאכל מבשר הקרבנות לאחר עמוד השחר. ולכן תיקנו חכמים שיקיים מצוות אלה עד חצות^[12].

התנא שם בברכות קריאת שמע של שחרית, לתני דערבית ברישא - ישנה התנא גם שם ברכות קריאת שמע של ערבית בתחילה, שהרי הערב קודם לבוקר בכל ענין, כסדר בריאתו של עולם^[18]!

מתרצת הגמרא:

התנא פתח במשנתו בענין זמן קריאת שמע של ערבית, והדר תני - ואחר כך שנה (במשנה לקמן ט, ב) את דין זמנה של קריאת שמע בשחרית, כסדר בריאתו של עולם, ועד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית - כשעדיין עמד התנא בדין זמן קריאת שמע של שחרית, המשיך לפרש שאר דיניה, ופירש (במשנה יא, א) את הברכות שאומרים לפני ולאחריה, והדר פריש מילי דערבית - ואחר כך פירש דיני הברכות של קריאת שמע של ערבית.

הגמרא ממשיכה לפרש את המשנה:

אמר מר - נאמר במשנה^[19]: משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן.

שואלת הגמרא:

מכדי - הרי ידוע הדבר שכהנים שנטמאו וטבלו, אימת קא אכלי - אימתי הם מותרים לאכול תרומה? משעת צאת הכוכבים^[20], ואם כן, לתני - יאמר התנא במפורש, שקורין את שמע בערבין משעת צאת הכוכבים, ולמה הוצרך לתלות זמן קריאת שמע בזמן אכילת הכהנים?

מתרצת הגמרא:

מלתא אגב אורחיה קמשמע לן - התנא רצה ללמדנו בדרך אגב דבר נוסף, דין בהלכות הטהרה של כהנים, והוא, שכהנים אימת קא אכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים, והא קמשמע לן - והחידוש שבענין שאותו הוצרך התנא להשמיענו הוא דכפרה לא מעבכתא - שהרי כהן זה שנטמא, אף על פי שטבל וחשך היום עדיין לא נגמר סדר טהרתו, שהרי אם היתה טומאתו מן הטומאות שמביאים

הגמרא שואלת על סדר המשנה ולשונה:

התנא ששנה את משנתו היכא קאי דקתני מאימתי -

על מה מוסבים דבריו^[13] שהוא שונה "מאימתי"? שהרי משמע שעצם החיוב לקרוא שמע בערבית ידוע לו, ושאלתו היא רק מה הוא זמן המצוה; ואם כן, מהיכן למד התנא חיוב זה?

ותו - ועוד יש לשאול: מאי שנא דתני (בערבית) [דערבית]^[14] ברישא - למה שנה התנא קריאת שמע של ערבית בראשונה, לתני דשחרית ברישא! - היה לו להקדים ולשנות בתחילה דיני קריאת שמע של שחרית (המתפרשים במשנה לקמן ט, ב)^[15]!

משיבה הגמרא:

תנא אקרא קאי - דברי התנא מוסבים על הפסוק בתורה שהוא המקור למצוות קריאת שמע, דכתיב - שנאמר (דברים ז, ז): "בשכבך ובקומך", והכי קתני - וכך אומרת המשנה: זמן קריאת שמע דשכיבה שחיובה ידוע לנו מן התורה שבכתב, מהפסוק הנזכר, אימת - אימתי הוא? משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן! ובוזה מיושבת גם הקושיא למה הקדים התנא קריאת שמע של ערבית לשל שחרית, שהרי דבריו מוסבים על הפסוק "ובשכבך ובקומך", ובפסוק זה נזכרת הקריאה של ערבית בתחילה; ולפיכך שנה אף התנא משנתו בסדר זה.

ותירוץ אחר לשאלה מפני מה הקדים התנא ערבית לשחרית:

ואי בעית אימא - ואם תרצה, אמור: יליף - למד התנא סדר זה, מבריתו של עולם, דכתיב - שנאמר בבריאת העולם (בראשית א, ה): "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", הרי שהערב קודם לבוקר^[16]. ומקשה הגמרא על ההסבר השני:

אי הכי - אם כן, בסיפא של משנתו, כלומר במשנה הבאה (לקמן יא, א)^[17], דקתני - ששינוי בה: "בשחר מברך שתים לפניו - שתי ברכות לפני קריאת שמע, ואחת לאחריה, ובערב, מברך שתים לפניו, שתי ברכות לפני קריאת שמע, ושתיים לאחריה", ופתח

הערות

11. רוב הקרבנות בשרם נאכל (לכהנים או לבעלים, לפי סוג הקרבן). ויש זמן מוגבל לאכילתם: שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד (כלומר: ביום ההקדבה, ובלילה וביום שלאחריו). ויש קרבנות ש"נאכלים ליום אחד", כלומר, ביום ההקדבה ובלילה שלאחריו, כמו שנאמר בענין קרבן תודה (ויקרא ז, טו): "לא יניח ממנו עד בקר", ולומדים שאר קרבנות מתודה. אסור להותיר מבשר הקרבן עד אחר זמן האכילה, ואם נותר מן הבשר אסור לאוכלו וצריך לשרפו, והאוכלו חייב כרת.

12. באכילת בשר הקרבנות החשש הוא שיאכלם לאחר עלות השחר, שאז הם "נותר" וחייבים עליהם כרת, ובקריאת שמע החשש הוא שמא יבטל מצות קריאת שמע, שיאמר שיש לו שהות לקרוא עד הבוקר, ובתוך כך יעבור הזמן (רש"י). לענין אם אכן אסרו חכמים אכילת בשר הקרבנות הללו לאחר חצות הלילה, מרש"י כאן (ד"ה כדי להרחיק) משמע שאסורים באכילה (שאגת אריה סימן ד; תפארת ישראל [ב]; ותוספות אנשי שם ד"ה כדי להרחיק). אבל תוספות פסחים (קכ, ב ד"ה אמר רבא) חולקים ומתירים בדיעבד לאכלם (שאגת אריה שם).

לדעת רש"י (לקמן ג, א ד"ה לא ר"י אליעזר) רבן גמליאל עצמו סובר שאף לכתחילה אפשר לקרוא שמע כל הלילה, ומה שאמר כאן שהזמן הוא עד חצות הוא רק לדעת חכמים, וכן סוברים הרשב"א, הרא"ש (סימן ט), והטור (אורח חיים רלה), ולדעת רבינו יונה גם רבן גמליאל מודה שלכתחילה יש לקרוא את שמע קודם חצות, ועיין בדבריו פירוש אחר למחלוקת רבן גמליאל וחכמים. ועיין שלחן ערוך אורח חיים רלה, ג וביאור הלכה שם.

13. תרגום המלים: "היכן הוא עומד".

14. על פי הגהות הב"ח.

15. הטעם להקדים של שחרית הוא, שמצינו כן בתורה (שמות כט, לט) בקרבנות התמיד, שתמיד של שחר מוזכר קודם לשל בין הערביים (תוספות ד"ה ליטני.

ועיין תוספות הרא"ש וריטב"א המביאים עוד מקורות להקדמת הבוקר לערב). ואף יומו של אדם ועבודת השם מתחילים בבוקר ("אמת ליעקב" לרבי יעקב קמנצקי זצ"ל. גם ה"שלחן ערוך" מתחיל בהלכות הנהגת האדם בבוקר).

16. וכך הדין ברוב דיני התורה התלויים ביום, שהלילה קודם ליום (כגון בשבת ובמועדים, שחיתלתם היא בלילה). ועיין צ"ח, ומהרש"א על תוספות ד"ה אי הכי סיפא.

17. אף על פי שהיא משנה אחרת, דרך הגמרא לראות את כל המשניות שבאותו פרק כאילו היו "סיפא" ו"רישא" של משנה אחת ארוכה.

18. לפי הטעם הראשון, שהקדים התנא ערבית לשחרית לפי סדר הפסוק "ובשכבך ובקומך", לא קשה, כי רק בענין קריאת שמע שנאמר פסוק זה מקיימים ערבית לשחרית, אבל לענין הברכות שתיקנו חכמים לפני ולאחריה מקדים התנא שחרית לערבית. ורק לטעם השני, שבכל דבר יש להקדים ערב לבוקר לפי סדר בריאתו של עולם, קשה למה לא הקדים התנא אף דיני הברכות של ערבית לשל שחרית (תוספות ד"ה אי הכי, ועיין מהרש"א שם וצ"ח).

19. בדרך כלל נוקטת הגמרא לשון "אמר מר" כשחוזרים ודנים בברייתא או משנה שהובאו קודם לכן בדרך אגב, אבל כשדנים במשנה העיקרית שעליה מסודרת הגמרא, כמו בסוגייתנו, לא מצינו לשון כזו. ועיין על קושי זה בספר יבין שמועה (פירוש על ספר "הליכות עולם" על כללי הש"ס) כלל לו; ועיין גם בספר מגדים חדשים.

20. שעת "צאת הכוכבים" היא הזמן ששלשה כוכבים בינוניים נראים בשמים. [אולם מחמירים שלא לקרוא שמע עד שיראו שלשה כוכבים קטנים, כדי שלא יבואו לסמוך בטעות על ראית כוכבים גדולים, שאפשר לטעות בין בינוניים לגדולים, וכשנראים רק שלשה כוכבים גדולים עדיין יום הוא (משנה ברורה רלה, א).]

בתרומה, ואין כפרתו - הקרבת קרבנו למחרת, מעכבתו מלאכול בתרומה. שואלת הגמרא:

וממאי דהאי "ובא השמש" - ומנין לך שזה שנאמר "ובא השמש" פירושו ביאת השמש, היינו שקיעתה, והאי "וטהר", טהר יומא - וזה שנאמר "וטהר" פירושו שהיום "נטהר" ופנה ועבר מן העולם לגמרי, ששקעה החמה לגמרי ויצאו הכוכבים, ומכאן שמותר לו לאכול בתרומה בצאת הכוכבים^[23],

עליהן קרבן הוא צריך להתכפר בקרבן למחרת היום, ומשמיענו התנא שמכל מקום אין כפרה זו מעכבת לענין אכילה בתרומה, ומיד בצאת הכוכבים הכהנים נכנסים לאכול בתרומתן^[21], ומביאים מיד מקור מן התורה לדין זה, שאין הכפרה מעכבת:

כדתניא בברייתא: נאמר בתורה לגבי כהן שנטמא וטבל (ויקרא כב, ז): "ובא השמש, וטהר, ואחר יאכל מן הקדשים"^[22], ודורשים: רק ביאת שמשו לאחר שטבל, היא לבדה מעכבתו מלאכול בתרומה, שלאחר ש"בא השמש" ואף יצאו הכוכבים מותר לאכול

הערות

21. לא בכל הטומאות חייבים להביא קרבן, אלא רק בזבוחה ויולדת ומצורע (משנה כריתות ח, ב). כהן שנטמא באחת מן הטומאות הללו וטבל, מותר עם חשכה לאכול בתרומה, ורק לענין אכילת קדשים לא נשלמה טהרתו ואסור לאכול בהם עד שיביא קרבנותיו למחרת (רש"י). [ארבעת הדיבורים האחרונים של פירוש רש"י לעמוד זה, שהופיעו בדפוס הראשון של התלמוד [מהדורת שונצינו, שנת רמד'] הושמטו בטעות בדפוסים, ונדפסו מחדש ב"הגהות וציונים" במהדורת עוז והדר.].

22. "הקדשים" המוזכרים בפסוק זה היינו תרומה (עיין יבמות עד, ב).
23. פשוטו של פסוק זה הוא, שבשקיעת החמה נטהר הטמא ואחר כך מותר בתרומה (עיין אבן עזרא על הפסוק, ופירושי רמב"ם ורע"ב על המשנה, זבחים ב, א ותוספות יום טוב, שם), והמלה "וטהר" מתייחסת איפוא לאדם. אולם חכמים דרשו את המלה "וטהר" על היום, ובא הפסוק לומר שזמן האכילה הוא כשהשמש מסתלקת לגמרי ונראים הכוכבים, ולא די בתחילת שקיעתה (רש"י, מובא ב"הגהות וציונים").

21. לא בכל הטומאות חייבים להביא קרבן, אלא רק בזבוחה ויולדת ומצורע (משנה כריתות ח, ב). כהן שנטמא באחת מן הטומאות הללו וטבל, מותר עם חשכה לאכול בתרומה, ורק לענין אכילת קדשים לא נשלמה טהרתו ואסור לאכול בהם עד שיביא קרבנותיו למחרת (רש"י). [ארבעת הדיבורים האחרונים של פירוש רש"י לעמוד זה, שהופיעו בדפוס הראשון של התלמוד [מהדורת שונצינו, שנת רמד'] הושמטו בטעות בדפוסים, ונדפסו מחדש ב"הגהות וציונים" במהדורת עוז והדר.]. ואף שלא הוזכרה המשנה במפורש שמדובר בטמאים הצריכים קרבן, מכל מקום משמע ממנה שכל הכהנים שטבלו יכולים לאכול בתרומתן בערב, אף אלה שעדיין צריכים להביא קרבן למחרת (רשב"א, עיין שם ביתר ביאור). ואין הוכחה מן המשנה אלא שהכפרה אינה מעכבת ויכולים הכהנים לאכול

פְּתוּ בְּמִלַּח, ונמשך זמן קריאת שמע עד שְׁעָה שְׁעוּמָד העני לִיפְטֹר מתוך סְעוּדָתוֹ^[4]. ושואלת הגמרא:

הַסִּיפָא של הברייטא בנוגע לסוף זמן קריאת שמע, וְדָא פְּלִיגָא אֲמַתְנִיתִין – חולקת על משנתנו, שזמן זה שהעני מסיים סעודתו קודם לכל הזמנים שהוזכרו במשנתנו, שהרי אפילו רבי אליעזר המקדים מכל התנאים במשנתנו סובר שהזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה^[5], אבל הרישא של הברייטא, שתחילת הזמן היא כשהעני נכנס לאכול פיתו, מִי לִימָא פְּלִיגָא אֲמַתְנִיתִין – האם מוכרחים לומר שחולקת היא על המשנה, שקבעה את הזמן כשהכהנים נכנסים לאכול בתרומתו^[6]?

משיבה הגמרא:

לֹא, אין הכרח לומר כך, כי אפשר לומר ש"עני" – הזמן שעני נכנס לאכול, וְ"בְהֵן" – הזמן שכהנים נכנסים לאכול תרומה, חָד שִׁיעוּרָא הוּא – שיעור זמן אחד הוא, כי הזמן שהעני נכנס לאכול פיתו במלח הוא עצמו הזמן שבו הכהנים נכנסים לאכול בתרומתו, ואין כאן כל סתירה. ואף שהעני אין לו נר והוא אוכל מוקדם, מכל מקום אינו אוכל קודם צאת הכוכבים.

ומקשה הגמרא על תירוץ זה, שעני וכהן הוא שיעור אחד, מברייטא:

וּרְמִינְהוּ מהברייטא הבאה: **מְאִימְתִי מִתְחִילִין לְקִרְוֹת קְרִיאת שְׁמַע בְּעֶרְבִית? מְשַׁעָה שְׁבִנִי אָדָם נִכְנָסִין לְאָכּוֹל פֶּתֶן בְּעֶרְבִי שְׁבָתוֹת** – בלילי שבת, וזמן זה מוקדם יותר מהזמן שאוכלים בחול, לפי שהסעודה מוכנה כבר מערב שבת, דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר. וְחֻכְמִים חולקים ואומרים: **מְשַׁעָה שְׁבָתוֹתֵיהֶם זְכָאִין לְאָכּוֹל בְּתֵרומָתָן, סִימָן לְדָבָר: צֵאת הַכּוֹכָבִים. וְאֵף עַל פִּי שְׁאִין רֵאזָה גְמוּרָה לְדָבָר** שאמרנו, שהיום מסתיים בשעת צאת הכוכבים^[7], מכל מקום יש זְכָר לְדָבָר בכתובים, שְׁאָמַר (נחמיה ד, טו): **"וַיִּנְאָנְחוּ עוֹשִׁים בְּמִלְאָכָה וַחֲצִים מִחֻזְקִים בְּרִמְחִים מַעֲלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים"**, וְאֹמֵר בַּפֶּסֶק הַבֵּא: **"וְהָיוּ לָנוּ הַלֵּילָה מְשֻׁמֵּר, וְהַיּוֹם מְלֹאכָה"**, הרי שהזמן שבו עשו מלאכה, מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נקרא "יום". עד כאן הברייטא. ולפני שמבארת הגמרא את הקושיא מברייטא זו, היא מבארת את הברייטא עצמה, ושואלת: **מֵאִי "וְאֹמֵר" – לשם מה הביאה הברייטא את הפסוק השני ("וְהַיּוֹם מְלֹאכָה") ולמה לא הספיקה הראיה מהפסוק הראשון, שעשו מלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים? ומבארת הגמרא שהפסוק השני הובא כדי לדחות את הטענה הבאה: וְכִי תִימָא מְכִי עֶרְבָא שְׁמַשָּׁא**

דִּילְמָא – שמא "ובא השמש" ביאת אורו הוא, כלומר: זריחת החמה בבוקר, ולפי זה מֵאִי "וְטָהָר"? **טָהָר גְּבָרָא** – שיטהר האדם את עצמו בהבאת קרבנותיו בבוקר יום המחרת לטבילתו, ואחר כך יאכל מן הקדשים, ובא הפסוק לומר שהכפרה מעכבת את הטהרה ואינו יכול לאכול בתרומה עד שיביא קרבנותיו! מנין לך שאין לפרש כך?

מתרץ רבה בר רב שילא:

אָמַר רַבָּה בְּרַב רַב שִׁילָא: אִם בֵּן, כְּקוּשִׁיתָךְ, לִימָא קָרָא – יאמר הכתוב **"וְיִטְהַר"**, בלשון ציווי, שהרי כוונת הפסוק היא לצוות עליו שיטהר עצמו בהבאת הקרבנות^[8], **מֵאִי "וְטָהָר"?** – ולמה נקט לשון **"וְיִטְהַר"**, שאין משמעה לשון ציווי? אלא על כרחך פירוש **"וְיִטְהַר"** הוא **טָהָר יוֹמָא** – הזמן שבו "נטהר" היום ועבר לגמרי, דהיינו צאת הכוכבים, **בְּדָאֲמֵרִי אִינְשִׁי** – בדרך שרגילים בני אדם לומר בארמית: **אֵיעֶרְב שְׁמַשָּׁא וְאִדְכִּי יוֹמָא** – השמש שקעה, והיום "נטהר", כלומר: עבר, הרי שמשמשים בלשון בני אדם בביטוי זה ש"נטהר היום" לומר שהיום עבר, ואף פסוק זה כך פירושו.

ומביאה הגמרא דיון נוסף בענין זה באופן אחר:

בְּמַעֲרָבָא – במערב, כלומר: בארץ ישראל^[9], **הָא דְּרַבָּה בְּרַב שִׁילָא לֹא שְׁמִיעַ לָהּ** – לא שמעו את דבריו של רבה בר רב שילא וּבָעוּ לָהּ מִיבְעָא – ואכן נסתפקו בפירוש הפסוק, ושאלו: האם הֵאִי **"וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ"**, ביאת שמשו הוא – שקיעת החמה, וּמֵאִי **"וְיִטְהַר"**, טָהָר יוֹמָא, כפי שביארנו למעלה, או דִּילְמָא – או שמא ביאת אורו הוא – זריחת החמה בבוקר, וּמֵאִי **"וְיִטְהַר" טָהָר גְּבָרָא** – שיטהר עצמו בהבאת קרבנותיו, כפי שביארנו וְהָדָר פֶּשְׁטוּ לָהּ מִבְּרִייתָא – ואחר כך פשטו ספק זה על פי הברייטא המובאת לקמן, מִדְּקִתְנִי – ממה ששינוי בְּבְרִייתָא שתובא להלן: **"מְאִימְתִי מִתְחִילִין לְקִרְוֹת קְרִיאת שְׁמַע בְּעֶרְבִית"**. משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתו, **סִימָן לְדָבָר צֵאת הַכּוֹכָבִים**, שְׁמַע מִינָהּ בִּיאת שְׁמַשָּׁא הוּא – משמע מכאן כצד הראשון של הספק, שִׁיבָא הַשֶּׁמֶשׁ היינו שקיעת החמה, וּמֵאִי **"וְיִטְהַר" טָהָר יוֹמָא**, בצאת הכוכבים^[10].

וחוזרת הגמרא לביאור עיקר הדין שבמשנה:

אָמַר מֵר – נֹאמַר בְּמִשְׁנֵתָנָה: מְשַׁעָה שְׁבָתוֹתֵיהֶם נִכְנָסִין לְאָכּוֹל בְּתֵרומָתָן.

ומקשים על כך:

וּרְמִינְהוּ מהברייטא הבאה: **מְאִימְתִי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בְּעֶרְבִית? מְשַׁעָה שְׁהָעֵנִי, שֵׁאִין לוֹ נֵר לְהַדְלִיק בְּלִילָה בְּסֵעוּדָתוֹ נִכְנָס לְאָכּוֹל**

הערות

1. נגעים, שלא נאמר בהן מתי הוא הזמן המדויק שמותרים בתרומה. ולכן פשוט במערבא את הספק מהברייטא שנאמר בה במפורש שהזמן הוא בצאת הכוכבים. פירוש זה של התוספות קשה ליישבו בלשון קושיא הגמרא, כפי שתמה בפני יהושע, עיין שם. ומטעם זה יש מהראשונים (בעל המאור, רשב"א וריטב"א) שגורסים כאן באופן אחר על פי הגאונים, ומפרשים גירסא זו כפירוש התוספות, עיין בדבריהם. ועיין פני יהושע שמיישב גירסת רש"י ופירושו.

2. והקשו התוספות: עני עצמו אימתי קורא את שמע? הרי זמן המצוה הוא זמן סעודתו, ואסור לסעוד קודם שיקרא את שמע (עיין לקמן ד, ב). ותירצו, שהזמן הוא מעט קודם שמתחיל לאכול, שעד שמכניס לו את הסעודה קורא שמע ומתפלל. וזהו שנאמר בברייטא "משעה שהעני נכנס לאכול", ולא משעה ש"אוכל", כי הזמן הוא שכנס לביתו ומכניס לו את האוכל (ריטב"א).

3. ולדעת הברייטא פירוש "וּבְשִׁכְבְּךָ" הוא תחילת הזמן שבו רגילים ללכת לישון, ובשעה שהעני מסיים סעודתו הרי הוא הולך לישון ומסתיים זמן המצוה (רש"י).

4. שהרי הזמן שבמשנה הוא בצאת הכוכבים, ואילו העני, שאין לו נר, זקוק לאור כדי לאכול, ואם כן הוא אוכל מוקדם יותר.

5. רש"י. אבל התוספות ועוד ראשונים מפרשים שאכן יש ראייה גמורה מהפסוקים הבאים שהיום מסתיים בצאת הכוכבים, אלא שאין זו ראייה גמורה שאף זמן קריאת שמע של ערבית מתחיל בשעה זו, שהרי זמן קריאת שמע אינו תלוי בשם "לילה" אלא בזמן שרגילים ללכת לשכב.

1. ואף על פי שבבמה מקומות נאמר "וטהר" והכוונה היא לציווי שיטהר, שם אי אפשר לטעות ולפרש "טהר יומא", אבל כאן – אילו היתה כוונת הפסוק לציווי שיטהר האדם עצמו – היה צריך לומר **"וְיִטְהַר"** כדי שלא נטעה לפרש "טהר יומא" (תוספות ד"ה אם כן, ועיין עוד הסבר בספר איי הים).

2. ארץ ישראל נמצאת דרומית מערבית לבבל, ולכן היא נקראת בבבל "מערבא" (ועיין תוספות בכורות נה, ב ד"ה מטרא במערבא).

3. פירוש זה הוא פירוש רש"י, שספקים של בני מערבא היה אם הכהנים מותרים בתרומה בערב או למחרת בבוקר לאחר הבאת הקרבן. אולם תמהו התוספות, שאם כן למה הוצרכו להוכיח דין זה מברייטא? היה להם להוכיח דין זה ממשנה מפורשת בנגעים (יד, ג), "העריב שמשו אוכל בתרומה". ועוד הקשו הראשונים, שהיה להם להוכיח דין זה ממשנתנו שזמן קריאת שמע בערבית הוא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם, ולמה הוצרכו להוכיח מברייטא? (בעל המאור, ועיין מהרש"א).

4. ומשום כך (וגם מטעמים נוספים) פירשו התוספות את כל הסוגיא באופן אחר לגמרי, שלא היה כל ספק בזה שהכהנים אוכלים בתרומתן בערב ואין הבאת הקרבנות מעכבת, אלא שהספק הוא אם נטהרים בצאת הכוכבים, או שיכולים לאכול בתרומה כבר בשקיעת החמה, לפני צאת הכוכבים. אם **"וְיִטְהַר"** – טהר גברא, וזמן הטהרה הוא **"יבֵּא הַשֶּׁמֶשׁ"**, היינו שקיעת החמה, ואז נטהר האדם; אבל אם **"וְיִטְהַר"** – טהר יומא, פירוש הדבר שממתינים להסתלקות גמורה של אור השמש, והזמן הוא בצאת הכוכבים. ספק זה אין לפשוט ממשנתנו או מהמשנה

מִשְׁעָה שְׁקֵדֶשׁ הַיּוֹם בְּעֶרְבִי שְׁבֻתוֹת, שהיא שעת "בין השמשות", הקודמת לשעת צאת הכוכבים^[11], שהואיל ובין השמשות הוא ספק יום ספק לילה, חייבים לנהוג בו קדושת שבת מספק, ומשעה זו מתחיל זמן קריאת שמע בכל יום, **דְּבָרֵי רַבִּי אֶלְעִזָּר**. (ב) **רַבִּי יְהוֹשֻעַ אָמַר**: **מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים מְטוֹהְרִים לֶאֱכֹל בְּתְרוּמָתָן**, בצאת הכוכבים, כדעת משנתנו. (ג) **רַבִּי מֵאִיר אָמַר**: **מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים שְׁנִטְמְאוּ, טוֹבְלִין כְּדִי לֶאֱכֹל בְּתְרוּמָתָן** בלילה, דהיינו מעט קודם "בין השמשות", כדי שתהא הטבילה בזמן שהוא יום ודאי ואחר כך ייטהרו לאכול בתרומה על ידי הערב השמש^[12]. ולפי זה נמצא לכאורה שזמן קריאת שמע של ערבית הוא ביום, קודם שקיעת החמה, דבר הנראה תמוה, ואכן תמה על כך רבי יהודה: **אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹדָה לְרַבִּי מֵאִיר**: **וְהֵלֵא כֹהֲנִים מִקְעוֹד יוֹם הֵם טוֹבְלִים** ואיך יקרא או שמע? הלא אין זה "זמן שכיבה"^[13]! (ד) **רַבִּי חֲנִינָא אָמַר**: **מִשְׁעָה שְׁעֵנִי נִכְנָס לֶאֱכֹל פְּתוֹ בְּמִלְחָה**, כדעת התנא בברייתא הראשונה המובאת למעלה. (ה) **רַבִּי אַחָאי, וְאַמְרִי לָהּ** – ויש אומרים **רַבִּי אַחָא אָמַר**: **מִשְׁעָה שְׁרֹב בְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לֶהֱסֵב** לאכול סעודתם^[14]. עד כאן הברייתא. ומקשה הגמרא: **וְאִי אָמְרַתְּ** – ואם תאמר, ש"עני" ו"כהן" **חַד שְׁעוּרָא הוּא**, אם כן **רַבִּי חֲנִינָא** האומר שהשיעור הוא משעה שעני נכנס לאכול **הֵינּוּ רַבִּי יְהוֹשֻעַ** שאומר שהזמן הוא משעה שכהנים טהורים לאכול בתרומה, שהוא השיעור של "כהן", וזמן אחד הוא, והרי דעותיהם של רבי חנינא ושל רבי יהושע מוזכרות בברייתא כשתי דעות שונות וחלוקות! **אָלָא לָאו שְׁמַע מִינָהּ** – ודאי משמע מכאן ששעורא ד'עני' לחוד, ושעורא ד'כהן' לחוד, ושני זמנים שונים הם! ומסיקה הגמרא: אכן **שְׁמַע מִינָהּ**.

לאחר שהוכיחה הגמרא ש"עני" ו"כהן" אינם זמן אחד, שואלת הגמרא:

הִי מְנִיחָהּ – איזה מהם, מבין שני הזמנים הללו **מְאוּחָר** יותר? ומבארת הגמרא:

מִסְתַּבְּרָא – מסתבר ד'עני' **מְאוּחָר** מ'כהן', דאי אָמְרַת – שאם תאמר ד'עני מוקדם, אם כן **רַבִּי חֲנִינָא** האומר שהזמן הוא כשעני נכנס לאכול פתו **הֵינּוּ רַבִּי אֶלְעִזָּר** האומר שהזמן הוא משעה שקדש היום בערבי שבתות, שהרי הזמן של "עני" הוא קודם לצאת הכוכבים ("כהן"), והוא הזמן שקדש היום בערבי שבתות, שאף הוא קודם לצאת הכוכבים^[15], **אָלָא, לָאו שְׁמַע מִינָהּ** – האם לא משמע מכאן ד'עני'

לִילֵיָא הוּא – שאם תאמר שבאמת משעת שקיעת החמה מתחיל הלילה, **וְאִינְהוּ דְּמַחְשְׁבֵי וּמְקַדְמֵי** – והם, עושי המלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים, "החשיכו והשכימו", היינו שהשכימו בבוקר לעבוד קודם תחילת היום^[8], והמשיכו לעבוד אחר תחילת הלילה עד צאת הכוכבים, ומנין לנו שהיום מסתיים בצאת הכוכבים? אם תטען כך, **תָּא שְׁמַע** – בא ולמד מהפסוק השני: **"וְהָיוּ לָנוּ, הַלֵּילָה מִשְׁמַר, וְהַיּוֹם מִלְּאֻכָּה"**, שכל זמן המלאכה נקרא בכתוב "יום".

ועכשיו חוזרת הגמרא לבאר את הקושיא מברייתא זו על התירוץ ש"עני וכהן חד שיעורא הוא":

קָא סִלְקָא דְּעֵתָךְ – עלה על הדעת, כלומר, סבורים היינו בתחילה ד'עני', הזמן שעני נכנס לאכול פתו בימי חול, ו'בְּנֵי אָדָם', הזמן שבני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות, **חַד שְׁעוּרָא הוּא** – שיעור זמן אחד הם^[9], ועל פי זה יש לשאול: **וְאִי אָמְרַתְּ** – ואם תאמר, כפי שאמרנו לעיל, שגם "עני" ו"כהן" **חַד שְׁעוּרָא הוּא**, נמצא איפוא שכל השיעורים הנזכרים כולם שעה אחת הם, בצאת הכוכבים, ואם כן **חֻכְמִים** האומרים שהזמן הוא כשהכהנים זכאים לאכול תרומה **הֵינּוּ רַבִּי מֵאִיר** שאומר שהזמן הוא כשבני אדם נכנסים לאכול פיתם בערב שבת, שדברי שניהם שווים לגמרי, והרי בברייתא מפורש שמחלוקת היא, ובמה איפוא נחלקו? **אָלָא שְׁמַע מִינָהּ** – משמע מברייתא זו ש"עני' **שְׁעוּרָא לְחוֹד, ו'כֹּהֵן' שְׁעוּרָא לְחוֹד**, ובוה נחלקו רבי מאיר וחכמים, שלרבי מאיר הזמן הוא כשבני אדם נכנסים לאכול פיתם בערב שבת (שהוא שוה לזמן שעני נכנס לאכול בימות החול), ולחכמים הזמן הוא בצאת הכוכבים, כשהכהנים זכאים בתרומה.

דוחה הגמרא:

לֹא, לַעֲלוֹם אִפְשָׁר לומר ש"עני" ו"כהן" חַד שְׁעוּרָא הוּא, אבל **וְאִילוּ "עני" ו"בְּנֵי אָדָם" לָאו חַד שְׁעוּרָא הוּא** – אינם זמן אחד, שבני אדם נכנסים לאכול פיתם בערבי שבתות לפני צאת הכוכבים ואילו עני נכנס רק בצאת הכוכבים, ונמצא שרבי מאיר, שסובר שהשיעור הוא הזמן של "בני אדם", וחכמים, שתלו השיעור ב"כהן", שהוא בצאת הכוכבים, חלוקים זה על זה, וכמבואר בברייתא שמחלוקת היא^[10].

ומקשה הגמרא עוד על התירוץ שעני וכהן הוא שיעור אחד מברייתא אחרת:

וְעֵנִי וְכֹהֵן חַד שְׁעוּרָא הוּא? וְרַמְינָהּ – מהברייתא הבאה: **מְאִימְתִּי מִתְחִילִין לְקִרְוֹת שְׁמַע בְּעֶרְבִין?** כמה דעות תנאים בדבר: (א)

הערות

8. לכאורה לא היתה הגמרא צריכה להוסיף בהסבר זה את המלה "ומקדמי", שהרי הנידון הוא כאן אם הלילה מתחיל בשקיעת החמה או בצאת הכוכבים, ואין דנים כאן על תחילת היום אם הוא בעלות השחר. אלא שהואיל והוצרכה הגמרא לומר שאין להוכיח מהפסוק אם היום מסתיים בצאת הכוכבים או בשקיעת החמה, הוסיפה שאין להוכיח ממנו אף אם היום מתחיל בעלות השחר או בריחת החמה. עלות השחר הוא קודם לריחה משך הזמן שבו אדם בינוני הולך מרחק של חמשה או ארבעה מיל (עיין רש"י כאן ופסחים צג, ב. ועיין בהערותינו בעמוד א).

9. מכיון שבערב שבת אוכלים מוקדם, שהכל מוכן לסעודה, ואף העני שאין לו אלא מעט לאכול ואין צורך להכין את סעודתו אוכל מוקדם, מסתבר איפוא שזמן אחד הוא (מאיר, ריטב"א). ועיין מאירי שלפיכך נקטה הברייתא שהעני נכנס לאכול פתו "במלח", לרמוז שאינו צריך להכין הסעודה.

10. לסיכום: שלשה זמנים הוזכרו בדברי התנאים על תחילת זמן קריאת שמע בערבית: (א) כשהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם (משנתנו, וכן חכמים בברייתא השניה), והיינו בצאת הכוכבים. (ב) כשעני נכנס לאכול פיתו בימות החול (ברייתא ראשונה בסתם). (ג) כשבני אדם נכנסים לאכול בערבי שבתות (רבי מאיר בברייתא השניה). לפי דברי הגמרא התירוץ זה, זמנים א' וב' הם שווים, שהעני נכנס לאכול פיתו בצאת הכוכבים (ואם כן הברייתא הראשונה היא כדעת חכמים שבברייתא השניה וכדברי משנתנו) ואילו זמן ג' מוקדם לזה קצת.

11. זמן זה שנוי במחלוקת תנאים (בברייתא שבת לד, ב). לדעת רבי יהודה (שהלכה כמותו), "בין השמשות" מתחיל בשקיעת החמה. רבי יוסי חולק עליו (ודעתו מובאת בהמשך סוגיותיו). ונחלקו ראשונים ב"בין השמשות" לרבי יהודה, שמתחיל בשקיעת החמה, שיש

מפרשים שקיעת החמה כפשוטה, היינו הזמן בו נעלם מעינינו כדור השמש ושוקע מתחת לאופק (רב שריא גאון ורב האי גאון, מובאים בשו"ת מהר"ם אלאסקר סימן צו, ובהגר"א אורח חיים רסא, ב. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה מתחילת השקיעה). ואילו לדעת רבנו תם (מובאת בתוספות כאן ד"ה דילמא ושבט לה, א ד"ה תרי, ופסחים צד, א ד"ה רבי יהודה) הכוונה לשעה מאוחרת יותר (מהלך ג' מילין ורביע לאחר השקיעה הראשונה), כשאור החמה נעלם לגמרי מכיפת הרקיע ואינו נראה אלא כאדמומית במערב. ועיין בהרחבה בהערותינו לשבת לה, ב.

12. כהן שנטמא נטהר לאכילת תרומה על ידי טבילה במקוה ו"הערב שמש", שממתיין עד הלילה. ואם טבל בלילה, אינו נטהר עד למחרת בלילה. נמצא שאין כהן יכול לטבול אלא קודם בין השמשות, שאם יטבול בשעה שהיא ספק לילה אינו יכול לאכול תרומה עד למחרת בלילה.

13. ולהלן דנה הגמרא בטעמו של רבי מאיר שלא חשש לקושיא זו.

14. רגילים היו לאכול כל סעודותיהם ב"הסבה" (בדרך שאנו מסובין בליל הסדר). יש מפרשים דברי רבי אחאי על הזמן שבו נכנסים לאכול בימי החול, ויש אומרים שכוונתו לסעודת ליל שבת (שהיא מוקדמת קצת יותר, כמבואר למעלה). ומכל מקום, זמן זה מאוחר יותר מכל הזמנים האחרים שהוזכרו (רש"י, מאיר, ריטב"א). ועיין מהרש"א שמגיה דברי רש"י.

15. לכאורה קשה, שאף אם זמן "עני" קודם לצאת הכוכבים, מנין לנו שהוא בשעה שקדש היום בערבי שבתות (כלומר: בשקיעת החמה). ושואל הוא מאוחר לו או מוקדם לו מעט? ותירצו התוספות, שאין זה מסתבר לחלק כל כך בשיעורי "זמן שכיבה", שתנא אחד יסבור שהוא בשקיעת החמה והאחר יסבור שהוא מעט לפניו או אחריו (ועיין רשב"א, ריטב"א ומהרש"א).

מאוחר לצאת הכוכבים? ומסיקה הגמרא שאכן שמע מינה.

וחזרת הגמרא לביאור הברייתא:

אמר מר - בברייתא הנזכרת: **אמר ליה רבי יהודה לרבי מאיר: והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים!**

שואלת הגמרא:

שפיר קאמר ליה - יפה אמר לו **רבי יהודה לרבי מאיר!**? ומה הוא באמת טעמו של רבי מאיר?

משיבה הגמרא:

ורבי מאיר, הכי קאמר ליה - כך ישיב רבי מאיר לרבי יהודה: **מי סברת דאנא אבין השמשות דידך קא אמינא** - האם סבור אתה שאני על בין השמשות שלך דיברתי? כלומר, שהזמן שאמרת,

שהכהנים טובלים בו, והוא קודם בין השמשות, הוא לפי שיטתך, שיטת רבי יהודה, בענין "בין השמשות", שהוא משקיעת החמה, זמן רב לפני צאת הכוכבים, ונמצא שהטבילה היא ביום לפני השקיעה^[16]? לא כן הדבר! **אנא אבין השמשות דרבי יוסי קא אמינא** - אני על בין השמשות שלפי שיטת רבי יוסי דיברתי, **דאמר רבי יוסי: זמן בין השמשות הוא כהרף עין** - כשיעור הזמן של קריצת עין לפני צאת הכוכבים, **זה נכנס וזה יוצא** - והלילה נכנס מיד כשיוצא היום, וזמן המעבר הוא הנקרא בין השמשות, **ואי אפשר לעמוד עליו** על זמן קצר זה להבחין אם הוא יום או לילה^[17], ולדעה זו, שאף רבי מאיר סובר כמותה, יכולים הכהנים לטבול עד זמן קצר ביותר קודם צאת הכוכבים, שעדיין הוא יום ודאי, וזמן זה הוא אחר שקיעת החמה ונקרא כבר "זמן שכיבה" לדעת רבי מאיר^[18].

הערות

בשיטת רבי מאיר) - משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתן בערבי שבתות. וכך היא שיטת רבי אחאי או רבי אחא בברייתא השלישית לפי פירוש אחד בדברי רש"י, וזמן זה הוא המאוחר שבכולם. אך יש מהראשונים (רשב"א ומאירי) מפרשים שזמן זה שווה לזמן של שיטה ד', שעני נכנס לאכול פיתו בימות החול, (שהרי בתחילה אמרו בגמרא ש"עני" בימות החול ו"בני אדם" בערבי שבתות, הם שיעור אחד, ולא דחו זאת אלא כדי לקיים את השיטה ש"עני" ו"כהן" הם שיעור אחד, ומכיון שלמסקנא "עני" ו"כהן" אינם שיעור אחד, שוב חוזרים לסברא שעני ובני אדם שיעור אחד הם), ולשיטתם זמנו של רבי אחאי מתפרש באופן אחר, עיין להלן.

(ו) **שיטת רבי אחאי או רבי אחא** - משעה שבני אדם נכנסים להסב. לפי פירוש אחד של רש"י (וכן סוברים רשב"א, מאירי וריטב"א) הכוונה לזמן שנכנסים לאכול בימות החול, והוא מאוחר אף לזמן שעני נכנס לאכול. ויש מפרשים שהכוונה היא לזמן שנכנס בערבי שבתות, וכשיטה ה', ראה לעיל.

סיכום זה הוא על פי המאירי בסוגייתנו. ומה שביארונו שהזמן שנכנסים לאכול בלילי שבת הוא לאחר צאת הכוכבים, שנוי במחלוקת ראשונים, שכן זו היא דעת רש"י (לקמן ג, א ד"ה קשיא דרבי מאיר אדרבי מאיר), רב האי גאון (מובא ברשב"א) והמאירי. אולם לדעת התוספות (לעיל עמוד א ד"ה מאימתי) בשם ר"י, זמן זה קודם אף לשקיעת החמה, והוא מוקדם מכל הזמנים הנזכרים. ולשיטת רבינו תם בתוספות שם, סובר רבי יהודה שזמן קריאת שמע של ערבית מתחיל מפלג המנחה (שעה ורביע לפני השקיעה או לפני צאת הכוכבים), כשם שלדעתו מתחיל אז זמן תפילת ערבית (עיין לקמן כו, א וגמרא שם).

16. פירש רש"י שלדעת רבי יהודה זמן "בין השמשות" מתחיל מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים (וכן כתב רש"י נדה נג, א ד"ה בין השמשות). אולם בשבת לד, ב נאמר שלרבי יהודה בין השמשות הוא שני שלישי מיל או שלשת רבעי מיל, וכבר תמה על רש"י רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס. ועיין גם הגהות הגר"א, הגהות ר' בצלאל רנשבורג, מצפה איתן.

17. ועיין על ענין זה בהרחבה בסוגיא שבת לד, ב ובהערותינו שם.

18. ורבי יהודה שהקשה על רבי מאיר הולך לשיטתו, שבין השמשות הוא משקיעת החמה, ולפיכך תמה איך אפשר שיקראו שמע בשעה שהכהנים טובלים (רש"י לעיל ד"ה והלא כהנים).

לסיכום הסוגיא: הגמרא הביאה שלש ברייתות שיש בהן כמה דעות של תנאים על תחילת זמן קריאת שמע של ערבית, ולמסקנת הסוגיא סדר הזמנים מן המוקדם למאוחר הוא זה:

(א) **שיטת רבי אליעזר** - משעה שקדש היום בערב שבת, דהיינו משקיעת החמה.

(ב) **שיטת רבי מאיר בברייתא השלישית** - משעה שהכהנים טובלים, דהיינו כמה רגעים לפני צאת הכוכבים.

(ג) **שיטת רבי יהושע וסתם משנתנו וחכמים בברייתא השניה** - משעה שהכהנים טהורים, דהיינו בצאת הכוכבים.

(ד) **שיטת רבי חנינא וסתם ברייתא** - משעה שעני נכנס לאכול פיתו במלח, שהוא לאחר צאת הכוכבים.

(ה) **שיטת רבי מאיר לפי הברייתא השניה** (ובהמשך הסוגיא דנים על הסתירה

פִּירוּשׁ הַתּוֹסֵפוֹת

TOSAFOS

תוספות

מברך שתיים לפניו וכו'.

TOSAFOS

the morning ones, in accordance with the Creation verse that teaches that night comes before day!^[3]

Since the Creation verse teaches a *general* rule, the Gemara asks that it should apply regarding the blessings of *Shema* also. Since the *Shema* verse is specific to the *Shema* itself, the Gemara does not ask that it should apply regarding the blessings of *Shema*.

Summary

The Gemara suggests two explanations for why our Mishnah discusses the evening *Shema* before the morning *Shema*: (a) because the *Shema* verse mentions the evening *Shema* (וּבְשֹׁכְבְךָ, when you lie down) before the morning one (וּבְקוּמְךָ, and when you arise.); (b) because in Creation, the Torah mentions the night before the day. The Gemara asks that according to the second explanation, the Mishnah below (11a) should also have discussed the blessings of the evening *Shema* before the blessings of the morning *Shema*. Yet, that Mishnah discusses the blessings of the *morning Shema* first!

Tosafos explains why this question is difficult only according to the Gemara's *second* explanation (the Creation verse), but not according to its *first* explanation (the *Shema* verse). The *Shema* verse is specifically discussing the *Shema* itself, but is not discussing the *blessings* of *Shema*. Accordingly, the fact that this verse mentions the evening *Shema* before the morning one is not any reason for the later Mishnah to mention the evening blessings before the morning blessings.

The Creation verse, on the other hand, is simply teaching that night comes before day, which the Mishnah sees as a reason to mention the evening *Shema* before the morning one. This is a general rule, which applies to the *blessings* of *Shema* no less than to the *Shema* itself. Therefore, the Gemara asks that if the Creation verse is the reason our Mishnah mentions the evening *Shema* before the morning one, then the Mishnah below, which discusses the blessings of *Shema*, should do the same.

ד"ה מברך

□ **מברך שתיים לפניו וכו' —** In the morning, ONE SAYS TWO BLESSINGS BEFORE [*SHEMA*] and one blessing after *Shema*, and in the evening, one says two blessings before *Shema* and two blessings after *Shema*.^[1]

Introduction

- ☞ **The Morning and Evening Shema Obligations:** See Introduction to Tosafos above, ד"ה מאימתי.
- ☞ **ברכות קריאת שמע, The Blessings of the Shema:** The Sages composed several blessings to be said before and after reciting the *Shema*; three blessings with the morning *Shema*, and four with the evening *Shema*, for a total of seven blessings. The morning *Shema* has two blessings before it (*Yotzer Or* and *Ahavah Rabbah*) and one blessing after it (*Emes VeYatziv*); the evening *Shema* has two blessings before it (*HaMaariv Aravim* and *Ahavas Olam*) and two blessings after it

3. According to the second reason the Gemara gives, the Tanna of our Mishnah discussed the evening *Shema* obligation before the morning obligation because the night comes before the day in the daily cycle. In this approach, the Mishnah's order is not specific to *Shema*, but is indicative of a general rule. Accordingly, the Gemara asks,

the rule should apply also to the Mishnah's mention of the blessings of *Shema*. Since night comes before day, the Mishnah should first have mentioned the evening blessings, and only then the morning ones.

1. These words are from a Mishnah below (11a), which the Gemara cites as part of its discussion.

תוספות

ירושלמי) וְשֶׁצֶט בְּרָכוֹת הוּי בְּנֶגֶד "שֶׁצֶט בְּיוֹם הַלְלָתֶיךָ" (תהילים קיט) וְלֹא קָא חֲשִׁיב יְרָאוּ עֵינֵינוּ דְּהֵיכָא בְּרָכָה תְּקִינוּ רַבָּנָן כְּדִי לְהַמְתִּין לְחַבְרֵיהֶם בְּבֵית הַבְּנֵסֶת.

TOSAFOS

(Emes VeEmunah and Hashkiveinu). See Mishnah 11a.

§ *The Verses of Baruch Hashem L'Olam and the Blessing of Yir'u Eineinu*: Outside Eretz Yisrael, it is customary to add a series of Scriptural verses, followed by a blessing, to the Maariv prayer. This addition comes after the blessing of *Hashkiveinu*. The selection of verses begins with the verse לעולם בָּרוּךְ ה' לְעוֹלָם, *Baruch Hashem L'Olam* ("Blessed is Hashem forever" — *Tehillim* 89:53). The verses are followed by the blessing of *Yir'u Eineinu* ("May our eyes see [Hashem's return to Tziyon]).

§ *The Objective of Tosafos* is (a) to explain why the Rabbis instituted specifically seven blessings to be said with *Shema*, and (b) to explain why the Mishnah does not include *Yir'u Eineinu* in its list of blessings that are said with *Shema*.

The Mishnah states below (11a) that there are a total of seven blessings that are said with *Shema*, three with the morning *Shema* and four with the evening *Shema*. *Yerushalmi* explains the significance of the number seven.^[2]

וְשֶׁבַע בְּרָכוֹת הוּי בְּנֶגֶד "שֶׁבַע בְּיוֹם הַלְלָתֶיךָ" — These **seven blessings correspond to** the seven praises to God that David HaMelech would say each day, as he himself wrote in *Tehillim* (119:164): **Seven times a day I have praised You for Your righteous commandments** (*Yerushalmi* 1:5).^[3]

There is actually an *eighth* blessing that is said along with *Shema*; namely, the blessing of *Yir'u Eineinu*, which is said after the evening *Shema*, following the blessing of *Hashkiveinu* (see Introduction). Why does the Mishnah on 11a list only *seven* blessings, and omit the blessing of *Yir'u Eineinu*? Tosafos explains:

וְלֹא קָא חֲשִׁיב יְרָאוּ עֵינֵינוּ — [The Mishnah] **does not count** the blessing of *Yir'u Eineinu* ("May our eyes see") among the blessings that are said with *Shema*, דְּהֵיכָא בְּרָכָה תְּקִינוּ רַבָּנָן כְּדִי לְהַמְתִּין לְחַבְרֵיהֶם — **because the Rabbis instituted that blessing only to prolong the Maariv prayer so that [those who attend] will wait in the synagogue for their friends** who came late to finish their prayers.^[4] Since this blessing was instituted for an entirely different reason than the other seven blessings, the Mishnah does not count it as one of the blessings of *Shema*.^[5]

Tosafos explained that the Rabbis instituted an extra blessing so that latecomers would not be left

2. Our Gemara cites the Mishnah on 11a only incidentally, as part of a different discussion. Seemingly, then, the proper place to address the significance of the seven blessings would be on 11a, where they are taught. See *Tzlach* for an explanation of why Tosafos chooses to address this matter here.

3. See *Yerushalmi* *ibid.* for yet another explanation of why the Sages established seven blessings.

4. In former times, synagogues were commonly located outside the city, where it was not safe to be left alone, because of the danger of demons (see below). [Demons endanger a person who is alone, but not someone who is accompanied by one or more other people; see below, 3b and 43b.] If someone would come late to the synagogue, he would be behind in his prayers, and would be forced to remain alone when the other congregants would finish praying and leave. To ensure that no latecomer would be left alone in the synagogue, the Rabbis prolonged the Maariv service by establishing the *Yir'u Eineinu* blessing. The

congregation would say the verses of *Baruch Hashem L'Olam* and the blessing of *Yir'u Eineinu*. A latecomer, though, would skip these recitations, giving him time to catch up with the congregation, so he could leave the synagogue with everyone else, and would not be forced to walk home alone (see also *Tosafos* below, 4b-2, (ד"ה דאמר).

5. From the fact that Tosafos must explain why the Mishnah does not list the blessing of *Yir'u Eineinu* as one of the *Shema* blessings, it is clear that in Tosafos' opinion, this blessing dates from the time of the Mishnah. However, most authorities say that the blessing of *Yir'u Eineinu* was composed much later than that, in the time of the Amoraim (see *Maadanei Yom Tov* §300 to *Rosh* 1:5; see also *Tosafos*, *Megillah* 23a ב"ה כ"ה), or perhaps even later (*Meiri* 4b; see *Rosh*, *Megillah* 3:5 with *Korban Nesanel* §3). According to these views, the reason the Mishnah on 11a does not list *Yir'u Eineinu* among the blessings of *Shema* is simple — because it had not yet been instituted!

תוספות

וְדוּקָא צְצִית הַפְּנִסָּה שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים בַּשָּׂדֶה וְהֵם מְסוּבָּנִים מִן הַמַּזְיָקִים חָלָל צְצִיתִי פְּנִסִּיּוֹת שֶׁלָּנוּ חֵין לְרִיכִין לְהַמְתִּין לְחֻצְרֵיהֶם חָלָל בַּלַּיְלָה:

TOSAFOS

alone in the synagogue after the other congregants finished their prayers. This is related to a law that states that if two people entered the synagogue together, one may not leave before the other one has finished praying (below, 5b). Rather, the one who finished first must remain there until the other person has completed his prayer.^[6] Tosafos comments that nowadays, this obligation does not apply:

וְדוּקָא בְּבֵית הַפְּנִסָּה שֶׁלָּהֶם — The obligation to wait for a person to finish praying applied **only to the synagogues of [previous generations]**, **שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים בַּשָּׂדֶה וְהֵם מְסוּבָּנִים מִן הַמַּזְיָקִים** — **which were located in the field, so that [those left alone] were in danger from demons.**^[7] אֲבָל בְּבֵתֵי פְּנִסִּיּוֹת — **However, in our synagogues**, which are located in the city, **אֵין צְרִיכִין לְהַמְתִּין לְחֻצְרֵיהֶם אֶלָּא** — **no one is required to wait for their fellows to finish praying, except at night**, when it is dangerous to be left alone in the synagogue even in the city.^[8]

Summary

The Mishnah on 11a lists seven blessings that the Rabbis instituted to be said along with *Shema*, three in the morning, and four in the evening. *Yerushalmi* (1:5) explains that these seven blessings parallel the seven praises with which David HaMelech praised Hashem daily.

Tosafos explains that the Mishnah does not include the blessing of *Yir'u Eineinu* in its list of blessings that are said with *Shema*, because the blessing of *Yir'u Eineinu* was established for a different reason altogether; namely, to prolong the Maariv service to enable latecomers to catch up with the congregation, so that the latecomers would not be left alone in the synagogue when the rest of the congregation finished praying.

Tosafos explains that the concern of being left alone in the synagogue applied only to the synagogues of earlier times, which were generally located in unpopulated areas outside the city. Nowadays, when synagogues are usually located in the city, there is no need to wait for latecomers to finish praying Maariv, unless the prayer is being held at night.

6. However, if the other person is prolonging his prayer with various requests and supplications, one is not obligated to stay (*Shulchan Aruch, Orach Chaim* 90:15).

7. Demons are generally found in empty fields and other deserted places (see *Yerushalmi Yevamos* 16:6). They endanger a person who is alone, but not someone who is with one or more companions (see below, 3b and 43b).

8. As discussed in Tosafos above (ד"ה מאימתי), it was the practice to pray Maariv in the late afternoon. Since it

is then still day, an individual left alone in a synagogue in the city would not be in any danger, and therefore, a person would not need to wait for his fellow to finish praying. If, however, Maariv is prayed *after* nightfall, then it would be necessary to wait even in the city, because one who is alone at night is endangered by demons even in the city (*Meromei Sadeh*; see *Bava Kamma* 60b, with *Rashi* ט"ז בב"ט; *Shulchan Aruch, Orach Chaim* 90:15).